

Emptio venditio a hellenisztikus provinciák gyakorlatában?

A szerződéstípusok találkozásának néhány kérdése az egyiptomi praxis és a jogtudomány forrásainak tükrében, különös tekintettel a vételár-hitelezés mellett megkötött adásvételi szerződésekre

jyotirjayani

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
1.1. Alapvetés	2
1.2. Szerződéstípusok találkozása	3
1.3. Terminológiai sajátosságok	5
1.4. Birodalmi jog és provinciális jog.....	6
2. Az adásvételtől a fiktív kölcsönig	8
3. A praxis megoldása	13
4. Codex Iustinianus.....	23
5. A jogtudomány — Digesta.....	31
6. Összegzés	38
Melléklet.....	40
Irodalomjegyzék.....	41

1. Bevezetés

1.1. Alapvetés

Gyakran tapasztalhatjuk, hogy a jogtudomány által kidolgozott tiszta dogmatikai alakzatok számottevő eltérésekkel valósulnak meg a jogi praxisban, így pl. a szerződési gyakorlatban. Erre a jelenségre már az ókori jogokban is találhatunk példákat: ilyenként említhetjük azokat az eseteket, amikor több szerződéstípust kombinálva hoztak létre különböző, a jogszabályokban és az elméletben nem, vagy csak kevésbé reflektált szerződési konstrukciókat. Ebből a problémakörből a dolgozatban az adásvételnek a római provinciává vált Egyiptom szerződési gyakorlatában való alkalmazásával foglalkozom.

Az egyiptomi papiruszok jogában nem található meg a római jogi értelemben vett adásvétel, (*emptio venditio*), amelynél a puszta *consensus* elegendő a *contractus* létrejöttéhez. Az adásvétel létrehozására a legegyszerűbb készvételék körén kívül mindenkor bizonyos formákat alkalmaztak még a római uralom korában is (írásbeliség, hivatalos személy előtti hitelesítés stb.). A római jogtudomány által kidolgozott *emptio venditio* és a provinciái gyakorlatban megfigyelhető adásvétel célját betöltő megoldások között számos eltérés figyelhető meg. A legfontosabb eltérés a szerződés alaki kellékeiben keresendő.

A római jog eredetileg szigorú formaságokhoz kötötte a *contractus*¹ létrejöttét, ugyanakkor éppen az adásvétel és még három másik szerződéstípus esetében a puszta megegyezés (*conventio, consensus*)² képezte a szerződés alapját. A puszta *consensus* azonban az adásvételi szerződések esetében nem nyert elismerést a görög jog által befolyásolt provinciák gyakorlatában, így az egyiptomi joggyakorlatban sem, ahol már a római hódítás előtt egy sajátosan kevert jog jött létre. A ptolemaioszi korszakban megkezdődött a hellenisztikus görög jog behatása, majd keveredése az Egyiptom területén addig hatályban lévő joggal.³ A római hódítást követően a római jog is befolyással volt a már addig is kevert „görög-

¹ A *contractus* fogalmára a római jogban a téma széles szakirodalmából ld. DIÓSDI: *Contract in Roman Law*, 17-25.; FÖLDI—HAMZA: *A római jog története és intézményei*, 471.; HAMZA: *Jogösszehasonlítás és antik jogrendszerek*, 191-199., KASER: *Das römische Privatrecht I*, 522-527; MAYER-MALY in: *Der kleine Pauly*, I, 1297; SIKLÓSI: *Adalékok a jogügylet és a szerződés fogalmához*, 71-72; ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*, 546.

Itt szükséges utalni arra a tényre, hogy a római jog által elfogadott szerződés fogalom és a görög jogban megtalálható szerződést jelentő kifejezések között jelentős a különbség. HAMZA: *i. m.* 18.

² A Heumann–Seckel-féle *Handlexikon* „*conventio*” szócikke szerint megegyezést (*Übereinkunft*) jelent többek között a magánjogi szerződés alapját képező akaratmegegyezést. Diódsi a *conventio* kapcsán hangsúlyozza, hogy az nem a *consensus* szinonimája, hanem a *pactum*hoz kapcsolódik, sőt azzal szinoním kifejezés, részletesen ld. DIÓSDI: *i. m.* 111-112.

³ WOLFF: *Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens*, I, 59, 86.

egyiptomi jogra”.⁴ A római jog primátusa Augustus korától egyre erősebben érvényesült a provinciákban, végül pedig a *Constitutio Antoninianá*tól a görög jog csak mint törvényrontó szokás (*desuetudo*) érvényesülhetett.⁵

A görög jog⁶ elemeinek érvényesülése legélesebben a szerződés alakításainál tűnik szembe, ahol a római joghoz képest más formulákat, szerződési szokásokat lehet megfigyelni. Szükség volt írásbeli formára⁷, és a nyilvánosságra, emellett a görög jog nem ismerte el, csak a dologátadással létrejött szerződési kötelezettséget (még akkor is, ha a dologátadás fiktív), így a szerződés jogalapja mellékegyezményben került meghatározásra, és különböző bírságok (pl. ἀρρεσβών) biztosították a felek teljesítését.⁸ A dolog átadás nélküli, pusztán *consensus*szal létrejövő jogi aktus, mely keresetet keletkeztet, a (fejlettebb) római jog sajátja.⁹ További eltérés a görög és a római szerződési jog között, hogy a római jog már korán megkülönböztette egymástól a cserét és az adásvételt, miközben a görög jog ezt nem tette meg, sőt a görög adásvétel egyfajta csereként írható le Pringsheim szerint.¹⁰

A fentiek alapján elmondható, hogy az adásvételi szerződés a római joggal ellentétben a görög jog által befolyásolt területeken nem konszenzuálszerződésként jelenik meg, hanem alakszerű, írásbeli szerződésként, ún. litterálaktusként (pl. συγγραφή, χειρόγραφον, ὁμολογία).¹¹

1.2. Szerződéstípusok találkozása

Kiindulópontként meg kell határozni, hogy mit is értünk „a szerződéstípusok találkozása” alatt. A találkozást nagyon nehéz lenne absztrakt fogalomként definiálni, inkább csak definíció-kísérletként bocsátanám előre, hogy szerződéstípusok találkozását elsősorban akkor konstatálhatjuk, amikor különféle szerződéstípusok tényállási elemei egyszerre valósulnak meg. Világosabban beszélnek a példák: a felek *mutuum*ot mint dologátadással létrejövő

⁴ RUPPRECHT: *Kleine Einführung in die Papyrskunde*, 94-95.; WOLFF: *i. m.* 173-174.; HAMZA: *i. m.* 178. A kifejezéssel kapcsolatban ld. különösen HAMZA: *i. m.* 179.

⁵ JAKAB: *Borvétel és kockázat*, 19.

⁶ Az egyszerűség kedvéért a görög jog megjelölést használom, amelyen az ókori görög jog(ok) mellett a hellenisztikus joga(ka)t is értem, ezen jogok egymástól való elkülönítésének ugyanis témám szempontjából nincs relevanciája.

⁷ Rupprecht szerint a kölcsönszerződéseket a felek szóban és írásban egyaránt megköthették, az írásbeli okiratokat általában mint συγγραφή, ritkábban mint χειρόγραφον. RUPPRECHT: *Untersuchungen zum Darlehen im Recht der Graeco-ägyptischen Papyri der Ptolemäerzeit*, 24, 33.

⁸ PRINGSHEIM: *Greek law of Sale*, 89.; JAKAB: *i. m.* 25.

⁹ PRINGSHEIM: *i. m.* 88.

¹⁰ PRINGSHEIM: *i. m.* 99.

¹¹ WOLFF: *i. m.* II, 4.; STRAUS: *L'achat et la vente des esclaves dans l'Égypte romaine*, 92.

realkontraktust kívánnak kötni, de annak tartalmát *stipulatio*ba foglalják, avagy az egész *emptio venditió*t, vagy más konszenzuálszerződést kölcsönös *stipulatio*kba foglalnak.

Némi megszorítással hasonlóan tekinthetjük az *emptio venditio* (valamint a *pignus*, a *commodatum*, a *depositum*, a *mutuum*) mellett a *mancipatio* alkalmazását (amely azonban inkább csak a lebonyolítás módja, és nem egy másik szerződés). Hasonló, de ismét (más szempontból) eltérő típusú találkozásról beszélhetünk akkor, amikor az *emptio venditio* (illetve egyéb *bonae fidei* szerződések) megkötésével egyidejűleg, vagyis *in continenti* kerül sor *pacta adiecta* megkötésére.

A fentiekben abból indultam ki, hogy a találkozás különböző szerződéstípusok tényállási elemeinek egyidejű megvalósulásával jön létre. A találkozást azonban tágabban is lehet értelmezni, ehhez képest utólagos találkozásnak tekintem, amikor a tényállási elemek közül az egyik utóbb valósul meg, amire például szolgálhat a *novatio*.

A különféle szerződéstípusok találkozása elméletileg háromféle eredményre vezethet:

(1) Egyrészt elképzelhető, hogy kizárólag csak az egyik ügylet szabályait kell alkalmazni. Ezt az esetet nevezhetjük egyes olasz romanisták (Guarino, Talamanca), valamint a Földi—Hamza-tankönyv kifejezésével élve¹² **abszorpciónak**.

(2) Amennyiben egyik ügylet sem képes a másikat „elnyelni”, akkor elképzelhető, hogy mindegyik a maga hatókörében vált ki joghatásokat.

(3) Végül az is lehetséges, hogy a találkozó szerződéstípusok versengenek egymással. Ez esetben a konkurencia lehet **alternatív** illetve **kumulatív konkurencia** is.¹³

Felmerülhet az a kérdés is, hogy csak a fenti eseteket értjük-e szerződéstípusok találkozása alatt, vagy ide soroljuk azokat az eseteket is, amikor vegyes szerződések jönnek létre, pl. adásvételi szerződés és kölcsönszerződés elemeinek keveredését mutató szerződés, vagy a praxis által alkalmazott fiktív kölcsönszerződés („*fiktives Darlehen*”).¹⁴ A vegyes szerződések

¹² TALAMANCA: *Istituzioni di diritto romano*, 565.; FÖLDI—HAMZA: *A római jog története és intézményei*, 509.; GUARINO: *Diritto privato romano*, 862.

¹³ A régiek (*veteres*) szabályai szerint nem volt lehetőség ugyanazon az alapon több kereset megindításának, mivel a civiljog egyszer már érvényesített *in personam actio*ja jogi függőséget eredményezett, mely a további keresetek felemésztődését (*Konsumption*). Részletesebben ld. KASER—HACKL: *Das römische Zivilprozessrecht*, 301.; LIEBS: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht*, 252.

¹⁴ PRINGSHEIM: *i. m.* 267.; RUPPRECHT: *i. m.* 119, 126.; SCHEIBELREITER: *Der Kreditkauf im griechischen Recht*, 2.

a mai polgári jogban is szerephez jutnak,¹⁵ így ma is előfordul adásvétellel vegyes bérlet, vagy hitelre vétel, amelyek előzményei már az ókorban is megtalálhatók. Ennek alapján indokolt lehet tágabb és szűkebb értelemben megközelíteni a szerződéstípusok találkozásának eseteit. Vegyes szerződések esetében alapvetően egy **értelmezési kérdésről** van szó, nevezetesen, hogy mi alapján ítéljük meg az adott szerződést.

Ismét eltérőek a papiruszok jogában gyakran felbukkanó ún. „fiktív” ügyletek, pl. kölcsönnek „álcázott” adásvétel. Amennyiben egy „fiktív ügylet” felülírja a háttérben meghúzódó valóságos ügyletet, akkor talán **kvázi abszorpcióról** beszélhetünk.

Megjegyzendő, hogy az ókori jogszemlélettel adekvátábban írhatjuk le a fenti jelenségeket, ha figyelemmel vagyunk a keresetjogi gondolkodásra. Ha pl. ki tudjuk mutatni, hogy a kölcsönös stipulatiókba foglalt adásvételi szerződések esetében csak az actio ex stipulatuval (vagy condictióval) perelhettek a felek, akkor aggálytalanul **keresetjogi abszorpciót** konstatálhatunk.

Dolgozatomban csak a vételárhitelezés mellett megkötött adásvételi szerződésekkel fogok részletesen foglalkozni, különös tekintettel az abszorpció kérdésére.

1.3. Terminológiai sajátosságok

A fenti problémák részletesebb elemzése előtt fontos tisztázni néhány fogalmi-terminológiai premisszát, tekintettel arra, hogy a latin és ógörög kifejezések gyakran nem fordíthatók át „egy az egyben” magyar szakkifejezésekkel, ezért szükségesnek látszik bizonyos, a német dogmatikában ismert fogalmak használata, még akkor is, ha ez az anakronizmus veszélyével jár.

Elsőként a *Gattungskauf* (fajlagos vétel) definiálása szükséges. Ez főszabályszerűen olyan jogügyletet jelent, amelynél az egyik fél meghatározott generikus szolgáltatás teljesítését, míg a másik fél az ellenérték megfizetését vállalja.¹⁶ Előfordulhat, hogy nem tisztán generikus a szolgáltatás: lehet vegyesen generikus, félig generikus is. Az ilyen korlátozott fajlagos vételt, amelyet a német jogi nyelv *Vorratskauf*-nak is nevez,¹⁷ a fajlagos vétel egy típusának is felfoghatjuk. Ha súly vagy mérték alapján meghatározott a vétel tárgya, akkor azt

¹⁵ Ld. pl. PAPP TEKLA (szerk.): *Atipikus szerződések*, Szeged 2011.

¹⁶ ERNST: *Gattungskauf und Lieferungskauf*, 272. A fajlagos vételhez a hazai szakirodalomban ld. MOLNÁR I.: *Periculum emptoris a klasszikus kori római jogban*. Jogtörténeti Tanulmányok V. Bp. 1983.

¹⁷ ERNST: i. m. 273.

*Quantitätskauf*nak nevezik. A fajlagos vétel esetén minőség és mennyiség alapján határozták meg a szolgáltatás tárgyát.¹⁸

Eltér a *Gattungskauf* fogalmától a *Lieferungskauf*, melynek esetében ma is alkalmazható az 1794-es porosz ALR definíciója,¹⁹ az egyik szerződő fél (a szállító) a szerződésben kikötött vételárért és a szerződésben megállapított határidőre köteles a másik félnek egy meghatározott dolgot bizonyos összegű ellenértékért leszállítani és átadni.²⁰ A szállítandó árut az eladó csak a szerződés megkötése után állítja elő vagy szerzi be: német terminológiával: *Sachverschaffung*.²¹ Ide sorolható az *emptio rei futurae* és az *emptio rei speratae*, azaz jövőbeni vagy remélt dolog vétele, mely nem azonos a szállítási szerződéssel: kizárólag az előállítandó iparcikk, illetve a várható termés előzetes eladása mint a szállítási szerződés egyik lehetséges esete.²² Végül az ún. *Werklieferungsvertrag*, a vállalkozási szerződés és az adásvételi szerződés elemeit ötvözi.²³

A papiruszok jogában a fiktív kölcsönrel létrehozott adásvételi szerződéseknél is indokolt német dogmatikai fogalmak használata. Ez a konstrukció egyfelől a perelhetőség biztosítása érdekében került alkalmazásra, másfelől bizonyos, a szerződés által szabályozandó helyzetek, így a vételár-hitelezés mellett megkötött adásvételi szerződés (a német jogi terminus technicusszal: **Kreditkauf**),²⁴ valamint a szállítási szerződés (németül **Lieferungskauf**) megkonstruálása céljából.²⁵

1.4. Birodalmi jog és provinciális jog

A provinciális joggyakorlat elemzése során, különösen Egyiptom esetében fontos hangsúlyt helyezni az egyes korszakok elkülönítésére, így a ptolemaioszi korszak és a római periódus megkülönböztetésére. Előbbi Kr. e. 305-től I. Ptolemaiosz uralkodásával kezdődik, és

¹⁸ JAKAB: *i. m.* 80.

¹⁹ JAKAB: *Vinum effundere*, 93.; JAKAB: *Risikomanagement*, 156.

²⁰ ERNST: *i. m.* 273.

²¹ ERNST: *i. m.* 273.; JAKAB: *Borvétel*, 79.

²² JAKAB: *i. m.* 80.

²³ Több szerzőnél a *Werklieferungsvertrag* a *Lieferungskauf* fogalmába olvad (JAKAB: *i. m.* 80.). Ernst álláspontja szerint ez utóbbi szerződésnél: figyelembe véve az átfedéseket, az eladó árubeszerzési kötelezettsége emelkedik ki. Mivel a jogtudomány a várható termés eladását mint *emptio rei speratae* ismeri, ezért ettől a kifejezetten áru előállítására is kiterjedő szerződést, mint előállítási-szállítási szerződést (*Werklieferungsvertrag*) megkülönbözteti. (ERNST: *i. m.* 275).

²⁴ Rupprecht is disztinvál a *Kreditkauf* fogalma és a *Pränumerationskauf* fogalma között, előbbi alatt értve egy olyan közvetlen hitelezést, mint a kölcsön esetében, utóbbi alatt az okiratok szintjén a kölcsönelismervény egy formáját, amelynél csak alapvonásaiban használtak fel a kölcsönt, de valójában egy független típusról beszélhetünk. (RUPPRECHT: *i. m.* 128.)

²⁵ BAGNALL (ed.): *The Oxford Handbook of Papyrology*, 368.; JAKAB: *Risikomanagement*, 156.

Alexandria Kr. e. 30-ban történt elfoglalásával zárul. Ettől az időponttól, Augustus hódításával kezdődik a második korszak, azaz Egyiptom római uralom alá kerülése. A különböző korszakoknak különböző jogrendszerek feleltek meg. Egyiptom a hellenizmus hatására nemcsak társadalmi, gazdasági és kulturális átalakuláson esett át, de jogrendszerére is hatással volt a görög jog. A fentiekben már utaltam arra, hogy az impériumváltások folytán Egyiptomban egy sajátos, többszörösen kevert jogrendszer alakult ki.²⁶ A keleti provinciákban is ehhez hasonló keveredés figyelhető meg.²⁷ A folyamat azonban nem egyirányú, nemcsak a provinciái gyakorlat vett át jogi megoldásokat a római jogból, de legkésőbb a iustinianusi kodifikáció során több hellenisztikus jogintézmény recepciót nyert.²⁸

A provinciákban érvényesülő joggyakorlat, a — Mitteis által *Volksrecht*nek nevezett²⁹ — helyi népjogokon alapult, amelytől elkülönül a birodalmi jog (*Reichsrecht*) kategóriája, mely a klasszikus kor jogtudósai által kidolgozott és a császári rendeletekkel érvényre juttatott római jog. A praxisban a római jog átvétele elsődlegesen nem tartalmi, hanem inkább csak formai átvételt jelentett, amennyiben római szerződéses klauzulák kerültek alkalmazásra a különböző ügyleteknél.³⁰ Olyan absztrakciós szint, részletesen kidolgozott jogintézmények, mint amelyeket a római jogtudomány megalkotott, sem az egyiptomi, sem a többi keleti provinciában nem volt megtalálható.³¹ Továbbá harmadik kategóriaként szokás megemlíteni a *Vulgarrecht* fogalmát, mely alatt a primitivizált római birodalmi jogot értik.³²

²⁶ BAGNALL: *i. m.* 543.

²⁷ MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht*, 111.; JAKAB: *i. m.* 19.

²⁸ JAKAB: *i. m.* 19.

²⁹ MITTEIS: *i. m.* 4.

³⁰ JAKAB: *i. m.* 22

³¹ PRINGSHEIM: *i. m.* 87.

³² FÖLDI—HAMZA: *i. m.* 42.; KASER: *RPR I*, 191-192.; JAKAB: *i. m.* 20.; MITTEIS: *i. m.* 3.; STEIN: *A római jog Európa történetében*, 40.

2. Az adásvételtől a „fiktív kölcsönig”

A görög jog alapvetően mindvégig megmaradt a készvételnél, és csak pótlólagos megoldásokat alkalmazott az ettől eltérő helyzetekben.³³ Egyik megoldás a **fiktív kölcsönként** létrehozott adásvételi szerződés, melynél Pringsheim szerint, ha az eladó hitelez a vételárat, és az adásvételt kölcsönnek álcázzák, akkor az eladónak az adásvétel alapján nincs keresete, hanem csak a kölcsön alapján perelhet.³⁴ Ezt a tényállást akként is leírhatjuk, hogy a két szerződéstípus találkozása esetén a kölcsön (keresetjogi szempontból) „elnyeli” az adásvételt (egy fiktív jogügylet kvázi abszorbeálja a tényleges jogügyletet).³⁵

A görög adásvételi szerződés természeténél fogva készvétel volt, így kereset (δίκη) is csak abban az esetben járt, ha a vételár megfizetése és az adásvétel tárgyának átadása, s ezekkel összefüggésben a tulajdonátruházás egy időben történt. Amennyiben akár az eladó a leszállítás tekintetében, akár a vevő a vételár megfizetése tekintetében későbbi időpontban teljesít, akkor a görög jog nem biztosított perlési lehetőséget, amint azt a következő Theophrastos-töredék is bizonyítja:

Πότερον δὲ ἕως ἄν κομίσῃται κύριον εἶναι τοῦ κτήματος; οὕτω γὰρ οἱ πολλοὶ νομοθετοῦσιν· ἢ ὥσπερ Χαρώνδας καὶ Πλάτων; οὗτοι γὰρ παραχρῆμα κελεύουσι **διδόναι** καὶ λαμβάνειν, ἐὰν δὲ τις **πιστεύσῃ**, μὴ εἶναι **δίκην** αὐτὸν γὰρ αἴτιον εἶναι τῆς **ἀδικίας**.

„Kérdés, vajon **amíg meg nem fizetik az árat, tulajdonosa-e az eladó a vagyontárgynak?** Így rendelkezik ugyanis a legtöbb törvényhozó. Vagy úgy kell, mint Platón és Charóndas mondja? Ezek ugyanis úgy rendelkeznek, hogy az eladásnak és a vételnek azonnal kell végbemennie, ha pedig valaki **hitelez, nincs joga perelni**, mert maga volt az oka a sérelemnek.”³⁶

Theophrastos, hivatkozva Platón és Charóndas törvényére, s ezáltal erősítve meg saját álláspontját, a készvétel mellett foglalt állást. A forrászövegből kitűnik, hogy amennyiben az eladó hitelezte a vételárat (*Kreditkauf*), tehát az „ügylethűség” szerepet játszott (ἐὰν δὲ τις πιστεύσῃ),³⁷ akkor a kereset elutasításra került.³⁸ Perelni tehát csak készvétel esetén lehetett

³³ JAKAB: *Risikomanagement*, 154.; JAKAB: *Praedicere und cavere*, 62.

³⁴ PRINGSHEIM: i. m. 89.

³⁵ PRINGSHEIM: i. m. 89.

³⁶ STOBAIOS: *Anthologion* 44, 22 (Theophrastos). Fordítását ld.: RITOÓK: *Régi görög hétköznapiak*., 74.

³⁷ JAKAB: *Bemerkungen zur Vertrauenshaftung*, 195.

³⁸ HAMZA: i. m. 18. Ehhez ld. még SCHEIBELREITER: i. m. 9.; a régebbi szakirodalomhoz ld.: PRINGSHEIM: i. m. 136.

az adásvétel alapján, míg halasztott vételnél erre nem volt lehetőség.³⁹ A forráshely alapján úgy tűnik, hogy az eladó jogvédelem nélkül marad, ugyanakkor „vigaszt nyújthat” számára, mint erre legújabban Philipp Scheibelreiter osztrák kutató, egy, Arisztotelésznek a Nikomakhoszi etikájában szereplő szövege alapján rámutat, hogy bizonyos, főleg kereskedelmi ügyletekben, mint amilyen a vételár hitelezése mellett történt adásvétel (*Kreditkauf*) is volt, a vevő felelősségét a felek közötti kölcsönös bizalom (πίστις) alapozza meg.⁴⁰ Ahogy Arisztotelész írja:

δηλον δ' ἐν ταύτῃ τὸ ὀφείλημα οὐκ ἀμφίλογον, φιλικὸν δὲ τὴν ἀναβολὴν ἔχει· δίοπερ ἐνίοις οὐκ εἰσὶ τούτων (30) δίκαι, ἀλλ' οἷονται δεῖν στέργειν τοὺς κατὰ πίστιν συναλλάξαντας. (Arist. NE 8 1162b 28-30)

„...az ilyen természetű barátságban a tartozás mindig nyilvánvaló, s erről vita nem is lehet; viszont a haladék már barátságos érzelmre vall; ezért néhol az ilyen megegyezések nem is tartoznak a bíróság elé, mert azt tartják, hogy akik kölcsönös bizalom⁴¹ alapján baráti egyezséget kötnek, azoknak viselniük kell a következményeket.”⁴²

Arisztotelész tehát alapvetően a πίστις-re, a felek közötti kölcsönös bizalomra (baráti viszonyra) alapozza az ügylet betartását, kizárva ezzel a kereset útján történő igényérvényesítést.⁴³

A πίστις azonban nem azonos a római jog által ismert *bona fides* kategóriájával, illetve annak csak részben felel meg, ugyanis a πίστις bár „szótartás” értelemben⁴⁴ megfeleltethető

³⁹ Erre utal Platón is Törvények (görögül Νόμοι, latinul *Leges*) című dialógusában (Platón: Nom. 915 d-e), az adásvételi szerződés alapján nem biztosított a kereset. Pringsheim *The Greek Law of Sale* c. munkájában elemzi a Platón, Arisztotelész és Theophrastos forráshelyeket, és Platón törvényét, azaz, hogy azonnali átadás és átvétel szükséges, összehasonlítja a halasztott vételárfizetéssel, majd a tulajdon átruházással foglalkozik a forráshelyek kapcsán, valamint készvétel esetén a két perlési lehetőséggel foglalkozik, de arra nem tér ki, hogy vajon a halasztott adásvétel esetén miért nem járt kereset. (PRINGSHEIM: i. m. 140.) Ld. ehhez SCHEIBELREITER: i. m. 5.

⁴⁰ Scheibelreiter és Jakab is hivatkozik Vélissaropoulos munkájára az Arisztotelész forráshellyel kapcsolatban, aki a görög bizalmi ügylet koncepcióját vázolja fel. (SCHEIBELREITER: i. m. 7⁵⁰; JAKAB: i. m. 194.) Ez a felvetés a *Graeca fides nulla fides* szállóige miatt is megkérdőjelezhető, bár a szállóigét is lehet túlzásnak tartani. (FÖLDI: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, 30.)

⁴¹ Scheibelreiter nem tér itt ki arra a problémára, hogy a πίστις és *bona fides* kategóriája között különbség van, a bizalom nem eredményezhet keresetet, ha csak megfelelő formákhoz nem volt kapcsolva (pl. stipulatio a római jogban vagy pl. ὁμολογία a görög jogban), amikor objektív alapon járt kereset, a formaságra tekintettel. Amennyiben pedig elismerték, különösen a *bonae fidei contractus*ok esetében, az objektív értelemben vett *bona fides* volt a felelősség alapja, amit viszont a πίστις nem jelent.

⁴² ARISZTOTELESZ: *Nikomakhoszi etika* (ford. Szabó Miklós). Mindazonáltal a szövegben szereplő „néhol” szó arra vall, hogy létezett eltérő gyakorlat is.

⁴³ SCHEIBELREITER: i. m. 8. kiemeli, hogy Platónhoz hasonlóan Arisztotelész is elutasítja a hitelműveletek esetén a keresetet, amelyet Charondas és Theophrastos álláspontja is megerősít. Ehhez ld. még PRINGSHEIM: i. m. 132-133.

a *bona fides* fogalmának,⁴⁵ a πίστις alapján támasztott követelések nem voltak bírósági úton érvényesíthetők, amit valamennyi fent említett neves görög filozófus megerősít. Az a tény, hogy a fent vázolt esetkörben semmilyen védelem nem illeti meg az eladót, ha a vevő esetleg mégsem fizetne a későbbiekben, nem volt hosszú távon fenntartható megoldás, mert az ebben megmutatózó fokozott hitelesség (német terminológiával: *Kreditfeindlichkeit*) ellentmondott a gazdasági és kereskedelmi viszonyoknak.⁴⁶ A problémára végül is a praxis talált megoldást, az ún. „fiktív kölcsön” formájában.

A peresíthetőség biztosítására alakult ki a görög jogban az a konstrukció, hogy az eladó az adásvételi szerződést egy fiktív kölcsönszerződéssel kombinálta, amelynél az eladó a kölcsön alapján tudta igényeit érvényesíteni.⁴⁷ Ebből is látszik, hogy a keresetjogi gondolkodáson alapul a praxis megoldása, a szerződéstípust ahhoz igazította, hogy milyen kereset volt adható a konkrét helyzetben.⁴⁸

Az okiratok szintjén ez azt jelentette, hogy tulajdonképpen két különálló szerződés létezett. Egy készvételről szóló adásvételi szerződés, melyhez egy fiktív nyugta kapcsolódott a vételárról, és egy kölcsönszerződés, egy szintén fiktív nyugtáról, mely a kölcsönadott pénzről került kiállításra.⁴⁹ Az eladó általi perlésnél pedig a kölcsönokirat látta el az adásvételi szerződés funkcióját, mint a kereset jogalapja.⁵⁰ A kölcsön formáinak alkalmazása tehát azt eredményezte, hogy az ügylet peresíthetővé vált, ami kisegítő megoldást jelentett az eladó számára.

Az okiratok ugyanakkor sokszor formai keveredést is mutatnak, így többek között sokszor kölcsönszerződéseknel alkalmazott alakiságok használatára került sor adásvételi szerződésekben,⁵¹ ezáltal sajátosan vegyes szövegezésű okiratok keletkeztek. Az sem ritka, hogy egy verbálszerződésként létrejövő adásvételi szerződéshez kapcsolódik az írásbeli és egyéb alaki követelménynek megfelelő kölcsönszerződés.⁵² Tehát lényegét tekintve a vevő vételárigéretét átalakították egy fiktív kölcsönügyletté, amelynek alapján akkor kellett fizetni,

⁴⁴ Jakab Éva emeli ki ezzel összefüggésben a *pacta servabo* praetori edictumban nevesített követelményét, mint jogpolitikai követelményt, melyet a praetor imperiumánál fogva igyekezett betartatni magánszemélyek között. Ugyanakkor a στέργειν kifejezés utal arra is, hogy a felek között a megállapodásokat a hűségre tekintettel kell betartani. (JAKAB: i. m. 194.)

⁴⁵ FÖLDI: *A jóhiszeműség és tisztesség elve*, 13.

⁴⁶ SCHEIBELREITER: i. m. 9.

⁴⁷ PRINGSHEIM: i. m. 91.; RUPPRECHT: i. m. 126.

⁴⁸ SCHEIBELREITER: i. m. 11.; KASER—HACKL: i. m. 12.

⁴⁹ PRINGSHEIM: i. m. 245. Általában a papiruszokon kölcsönszerződések és azok nyugtai maradtak csak fenn.

⁵⁰ Ehhez részletesen ld. RUPPRECHT, i. m. 138., SCHEIBELREITER: i. m. 11.

⁵¹ BGU I 189, ld. részletesebben alább a 18. oldalon.

⁵² PRINGSHEIM: i. m. 246.

amikor a hitel lejárt. Ebben az összefüggésben a vételár a vevőnek kölcsönadott pénzként jelent meg.⁵³

Az a tény, hogy a formáknak ekkora szerep jutott, jól mutatja, hogy a görög jogban a formaságok szinte mindig előtérbe kerültek a formátlan ügyletekkel szemben.⁵⁴ Itt nem tapasztalható a római jogban ismert tendencia, mely az egyszerűsítés, a formák elhagyása felé mutat. Mindez szintén a *fides* fogalmának hiányára vezethető vissza, ahogy erre Pringsheim is utal.⁵⁵ A görög jog által megkövetelt nyilvánosság a jogügyletek létrehozásakor (a szerződés publikussá tétele a piactereken, hivatalos „hiteles helyeken”, hivatalnokok előtt, így pl. ἄγορανόμος vagy tanúk illetve egy ún. συγγραφοφύλαξ⁵⁶ közreműködésével kötött szerződések), mely felelősséget eredményez még akkor is, ha nem esküvel, hanem egy pusztán ígérettel kötötték meg az ügyletet, szintén ebből a tényből következik. Érdekes összevetni ezt a verbálkontraktusokra vonatkozó római jogi szabályozással, melyre jóval striktebb szabályok voltak jellemzők, hiszen a római *stipulatio*t csak akkor fogadták el érvényesnek, ha valamennyi kellék, kiváltképpen a megfelelő formulák pontos elmondása maradéktalanul megvalósult, és amennyiben ez nem történt meg, az csak pusztán ígéretnek minősült, még akkor is, ha nyilvánosság előtt történt. A formalizmusnak más tekintetben teret engedő római jog tehát ebben a vonatkozásban merevebb volt, mint a görög jog.

Itt szükséges röviden utalni arra a problémára, vajon miért nem volt elegendő a görög jogban a szerződések létrejöttéhez a pusztán *consensus*. A válasz a jogrendszer alapelveinek szintjén keresendő, nevezetesen a *bona fides* elvének hiányában. A római jog már viszonylag korán kialakította ezt a fogalmat, amely eredetileg nem annyira erkölcsi kategóriaként jelent meg, hanem szakrális kötelesség alapján.⁵⁷ A későbbiekben pedig jelentése megváltozott, és „hűséget”, az adott szó megtartását értették alatta.⁵⁸ Kezdetben az *oportet ex fide bona* kitétel nem általános zsinórmértékként értelmezhető, hanem kizárólag a kötelezettség jogalapját

⁵³ PRINGSHEIM: *i. m.* 244.. Az okiartok közül említhető meg a P. Cair. Zen. I 59001, melynél a vételárat és a kölcsön összegét is megnevezi az okirat. Részletesebben ld. alább a 13. oldalon.

⁵⁴ Az archaikus formalitásokat különböző rituáléokra lehet visszavezetni, mind a görög, mind a római, de még az indiai jogi kultúrában is, tehát alapvetően valamennyi ókori közösségre jellemző volt, az ősközösségek rituális, babonás, isteneket félő természete, és ez a jogügyletek megkötésében is megnyilvánult. (Ehhez ld. PRINGSHEIM: *i. m.* 18.)

⁵⁵ PRINGSHEIM: *i. m.* 19. Pringsheim példának hozza az alábbi forrásokat: Hom. *Od.* 8, 347 vagy Eur. *Supp.* 260, amikor emberek hívják az isteneket tanúul, ami nem pusztán a görög, de a római, és a legtöbb ókori kultúrában megtalálható motívum.

⁵⁶ WOLFF: *i. m.* II., 59.; JAKAB: *Praedicere und cavere*, 74-75.

⁵⁷ FÖLDI: *i. m.* 9.

⁵⁸ FÖLDI: *i. m.* 10.

jelentette⁵⁹, tekintettel arra, hogy a *bona fides*en alapuló keresetek civiljogi jogalappal nem rendelkeztek.⁶⁰ A préklasszikus kortól kezdve a *bona fides* az adott jogviszony elbírálásának általános zsinórmértékeként jelentkezett, így a szerződések esetében az ügylethűség a rómaiaknál magától értetődő fogalommal vált.⁶¹ Nem úgy a görögöknél, legfőképpen nem a görög kereskedőknél.⁶² Sőt Polübiosz a hivatalnokokról sem nyilatkozik pozitívan, amikor hangot ad annak, hogy „még egy talentum összegét sem lehet tisztességgel rábízni a közügyek intézőire...” szemben a rómaiak magistratusaival, akik „becsülettel járnak el, kizárólag azért, mert köti őket az eskü szövege”, azaz az adott szó.⁶³

Kezdetben a görögökre is jellemző volt a különböző eskük használata, melyekben az istenekre esküdtek. A kereskedelem fellendülésével azonban a szóbeli, ünnepélyes szavak elmondásával létrejövő eskük már nem feleltek meg az igényeknek, a formák elhagyásával kötött ügyletek pedig megkívánták valamiféle bizalom, „hűség” meglétét. A római jog *fides* fogalmát nem alkalmazó görög jog ezért megkövetelte, igaz másfajta, talán a modern ügyletkötésekhez jobban hasonlító alakítások használatát, így az írásbeliséget, tanúk illetve „közjegyzők” igénybevételét.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért épp kölcsönügyletnek „álcázták” az adásvételt. Herrmann hivatkozik arra, hogy a kölcsön mint a hellenisztikus jogok kötelezettségkeletkeztető megállapodásainak prototípusa állt a felek rendelkezésére, és alkalmas volt arra, hogy a felek a kölcsönön keresztül akaratukat megvalósítsák (*Geschäftszweck*).⁶⁴ Ehhez képest a római jogban azt tapasztalhatjuk, hogy az eladó, amennyiben hitelezte a vételárat, úgy inkább bizonyos, a „tulajdonjog fenntartására vonatkozó kikötésekkel” igyekezett biztosítani, hogy a vevő tartozását teljesítse. Ennek érdekében pedig adásvétellel vegyes bérleti szerződést kötött a vevővel.⁶⁵

⁵⁹ A kérdés igen vitatott a szakirodalomban, a fent említett álláspontot képviseli Kunkel, Kaser, Beck, ugyanakkor ellentétes állásponton van Lombardi, Carcaterra, Wieacker, akik elvetik azt az elméletet, hogy az *ex fide bona* kitételnek jogalap jelleg lenne tulajdonítható. A vitát ismerteti FÖLDI: i. m. 14-15.

⁶⁰ FÖLDI: i. m. 14.

⁶¹ FÖLDI: i. m. 17.

⁶² FÖLDI: i. m. 13. FÖLDI: *Kereskedelmi jogintézmények*, 30. A problémához részletesen ld. az említett mű 2. fejezetét; HAMZA: i. m. 142.

⁶³ Idézi FÖLDI: i. m. 30.

⁶⁴ HERRMANN: *Papyri als Zeugen hellenistischer Rechtspraxis*, 134.; PRINGSHEIM: *Id quod actum est*, 6.

⁶⁵ ZIMMERMANN: i. m. 276.

3. A praxis megoldása

A vételárhitelezés mellett kötött adásvételi szerződésre nézve az egyiptomi praxis által kidolgozott megoldás bemutatásához a következőkben a problémát az okiratok szintjén fogom elemezni, tehát a ténylegesen fennmaradt papiruszokban vizsgálom a formák találkozását. A papiruszokat elemezve Scheibelreiter három csoportra osztja a fiktív kölcsönre vonatkozó forrásokat. Egyrészt megnevez olyan okiratokat, ahol bizonyosan fiktív kölcsönről van szó,⁶⁶ másrészt olyanokat, melyeket Pringsheim ekként minősített, végül egy szélesebb kört is bevon harmadik csoportként.⁶⁷ A dolgozat terjedelmi kereteire tekintettel csak azokat a papiruszokat fogom vizsgálni, amelyekről egyértelműen eldönthető, hogy ilyen fiktív kölcsönt tartalmaznak, a kétes esetekre jelen dolgozatban nem kívánok kitérni. Az ekként elemzésre kerülő papiruszok a következők:

- **P. Cair. Zen. I 59001:** csak utalást tartalmaz az adásvételre azzal, hogy egyenlővé teszi a vételárat és a kölcsön összegét;
- **BGU I 189:** vegyes formák alkalmazása, mind a kölcsönt (recto), mind a vételt (verso) említi az okirat;
- **P. Oxy. X 1281:** egy ígéreten belül említi a kölcsönt és a vételt is.

P. Cair. Zen. I 59001 (Kr. e. 273. Pitos [Memphis])⁶⁸:

r

βασιλεύοντος Πτολεμαίου τοῦ Πτολεμαίου
ἔτους δωδεκάτου, ἐφ' ἱερέως Λεοντίσκου τοῦ
Καλλιμήδους, μηνὸς Περιτίου, ἔμ Πίτῳ τοῦ
Μεμφίτου νομοῦ. **ἐδάνεισεν** Διονύσιος Ἀπο-
5 λλωνίου Γαζαῖος τῶν περὶ Δεῖνονα Ἰσιδώρῳ
Θράκι τεσσαρακονταρούρῳ τῶν Λυκόφρονος
ἀργυρίου δραχμὰς τριακοντατέσσαρας, **τοῦτο**
δ' ἐστὶν ἡ τιμὴ τοῦ βασιλικοῦ σίτου, \τόκου
ὡς δύο δραχμῶν τῇ μνᾷ ἐκάστῃ / τὸμ μῆνα
ἕκαστον. **ἀποδότω** δὲ Ἰσιδωρος Διονυσίῳ τὸ

recto

Ptolemaios fia Ptolemaios uralkodásának tizenkettedik
évében Leontiskos, Kallimédész fia, papságának
évében, Peritios havában, a Memphis nomosbeli (kb.
kerületi) Pitosban.

Kölcsön adott Apollóniosz fia a gázai Dionysios, a
Deinon szolgálatában állók közül való a 40 holddal
bíró Lykophronos szolgálatában álló trák Isidórosnak
34 ezüst drachmát, **ami a megvett gabona ára.**⁷⁰
Fizesse vissza Isidóros Dionysiosnak a kölcsönt és a
kamatokat is az (király uralkodásának) tizenharmadik
évének Artemisios hónapjában.

⁶⁶ Ezek közé azokat a papiruszokat lehet sorolni, melyeket Pringsheim és Rupprecht is fiktív kölcsönként minősített, nevezetesen: P. Cair. Zen. I 59001; BGU I 189; P. Rein. 7 és P. Paris 8. Scheibelreiter még ide veszi a következő papiruszokat is: P. München III, 52; P. Oxy. X 1281; P. Hamb. 32 (SCHEIBELREITER: *i. m.* 14-17.)

⁶⁷ SCHEIBELREITER: *i. m.* 14.

⁶⁸ Ld. jelen dolgozat mellékletét a 40. oldalon.

⁷⁰ A σῖτος βασιλικός értelmezését ld. alább a 15. oldalon.

10 δάνειον ἐμ μηνὶ Ἀρτεμισίῳ τῷ ἐν τῷ
 τρεῖσκαϊδεκάτῳ ἔτει καὶ τὸν τόκον. ἐὰν δὲ μὴ
 ἀποδῶι ἐν τῷ γεγραμμένῳ χρόνῳ, ἀποτε-
 σάτω τὸ δάνειον ἡμιόλιον, καὶ ἡ πρᾶξις ἔστω
 Διονυσίῳ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τῶν Ἰσιδώρου
 15 καὶ τῶν τοῦ ἐγγύου, πράσσοντι τρόπον ὃν
 ἂν βούληται Διονύσιος πρὸς βασιλικά. ἔγγυος
 τοῦ δανείου \Ἰσιδώρου/ καὶ τῶν κατὰ τὴν
 συγγραφὴν εἰς ἔκτεισιν [[καὶ] Διονυσίῳ
 Δημήτριος Δάμωνος Θρᾶιξ σύγκληρος. ἡ δὲ
 συγγραφὴ ἥδε κυρία ἔστω οὗ ἂν
 20 ἐπιφέρῃ Διονύσιος ἡ ᾧ ἂν Διονύσιος
 παραδῶι. μάρτυρες Τηρήπης Θρᾶιξ
 τεσσαρακοντάρουρος, Ἐβρύζελμις Θρᾶιξ
 τεσσαρακοντάρουρος, Ποσειδώνιος Θρᾶιξ
 ἑβδομηκοντάρουρος, Βίθυσ Θρᾶιξ
 κατονδεκάουρος, Διονύσιος Θρᾶιξ
 ἑξηκοντάρουρος, Ζίπυρος \Βίθυσ/ Θρᾶιξ σύγ-
 25 κληρος, οὗτοι τῶν Λυκόφρονος...⁶⁹

Ha nem fizetné vissza a meghatározott időben, akkor **fizesse meg a kölcsön másfélszeresét**, végrehajtás legyen Dionysiosnak Isidóros és a kezes meglévő vagyonára, és járjon el akként, amiként kíván az adók szempontjából/a király javára.

A kölcsön, (és) Isidóros a szerződés alapján a kifizetéshez (alkalmazott) keze, Damón fia Démétrios, a trák szomszéd.

Ez a szerződés érvényes legyen, ahol Dionysios bemutatja és akinek Dionysios átadja.

Tanúk: a 40 holdas trák Térépés, a 40 holdas Hebryzelmis, a 70 holdas Poseidónos, a 110 drachmás Bithys, a 60 holdas trák Dionysios, Bythos fia Zípyros trák szomszéd, akik mind Lykophronos emberei.

Ez a sokat vitatott történeti háttérű,⁷¹ a ptolemaioszi korból (egyedül)⁷² fennmaradt kölcsönszerződés⁷³ első ránézésre egy objektív szövegezésű,⁷⁴ szokásos formában rögzített kölcsönnek tűnhet, azonban közelebbről szemügyre véve több érdekességre lehet felfigyelni.

A hat tanú által megerősített okiratból⁷⁵ kiderül, hogy Dionysios, egy hivatalnok Deinon szolgálatában, vetés idején kölcsönadott 34 drachmát Isidórosnak, egy trák bérlőnek.⁷⁶

⁶⁹ Az okirat teljes szövege megismétli még egyszer a szerződés szövegét. Az ismétlésnél eltérések tapasztalhatóak egyrészt a tanúk sorrendjénél, másrészt a kezesre vonatkozó szabályoknál, harmadrészt a syngrophylax említésénél, mely csak a megismételt szövegben kerül említésre, az okirat első részében nem. Ugyanakkor a szerződés minősítésére kiható változás nem szerepel.

⁷¹ PRINGSHEIM: *i. m.* 250-253.

⁷² Így RUPPRECHT: *i. m.* 127.

⁷³ RUPPRECHT: *i. m.* 14. részletesen tárgyalja az okirati formákat (syggraphē, χειρόγραφον, σύμβολον), melyek formaként szolgáltak kölcsönszerződések megkötéséhez. Ld. még ehhez a kérdéshez: WOLFF: *i. m.* Bd II, 81.; STRAUS: *i. m.* 92.

⁷⁴ A ptolemaioszi korszakban az adásvételi szerződésekben egy objektív formula („eladta-megvette”) volt a leggyakoribb, míg később a szubjektív homológia („elismerem, hogy eladtam és a vételárat átvettem”) terjedt el. Ehhez részletesen ld. BAGNALL: *i. m.* 367-368.; RUPPRECHT: *Studien*, 6-7.

⁷⁵ Az fiktív kölcsönt tartalmazó okirat tulajdonképpen egy χειρόγραφον (magánokirat) egy syggraphē formában rögzítve. (RUPPRECHT: *i. m.* 120.), ld. WOLFF: *i. m.* Bd II, 57, 106.; STRAUS: *i. m.* 103.

Pringsheim említi, hogy általában egy κληροῦχος, mint itt Isidóros, nem megvette, hanem hitelre vette a vetőmagokat a bérbeadójától vagy a kormányzattól, itt azonban, feltehetőleg mert előnyösebb volt számára pénzben fizetni, és nem gabonában, adásvételt kötött.

Kérdéses a σῖτος βασιλικός jelentése. Pringsheim királyi gabonának fordítja, de idézi Préaux nézetét is, aki szerint ez a megnevezés inkább a gabona minőségére utal.⁷⁷ További értelmezési lehetőségként merül fel, hogy a βασιλικὸς σῖτος jelentése lényegében megegyezik a σῖτος ἀγοραστός jelentésével⁷⁸, és ebben az esetben megvett gabonát jelent.⁷⁹ Figyelembe véve a mögöttes adásvételi szerződést, úgy gondolom, hogy itt ez az értelmezés lehet a megfelelőbb.

Az okiratban szereplő ἐδάνεισεν kitétel, amely a kölcsönokiratok általános formulájaként alkalmazott kifejezés, egyértelműen arra utal, hogy formailag egy kölcsönszerződéssel állunk szemben.⁸⁰ Ugyanakkor az okirat kijelenti, hogy a kölcsön összegét (a 34 ezüst drachmát) a megvett („királyi”) gabona árának kell tekinteni: τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ τιμὴ τοῦ βασιλικοῦ σίτου. Három hónappal később, aratásnál, Isidórosnak meg kell fizetnie az összeget a szokásos kamatokkal együtt, ha mégsem tenné, akkor büntetést kell fizetnie (itt valószínűleg egyfajta *poenáról*, azaz kötbérről van szó), és Dionysiosnak megnyílik a végrehajtáshoz való joga, bármely úton, ahogy ő választja, a koronának való tartozás tekintetében: πράσσουντι τρόπον ὃν ἂν βούληται Διονύσιος πρὸς βασιλικά (végrehajtási klauzula).⁸¹

⁷⁶ A κληρουχία a hellenisztikus görög világ egy speciális típusú *coloniája* volt, melyeket kimondottan Athén alapított. A kifejezés a görög κληροῦχος szóból ered, mely szó szerint „sokat tartót” jelent, és a „görög gyarmatok” földjeinek bérletére utalt (hasonló volt a helyzetük a római tartományi telek bérletéhez). A κληρουχέω ige alepjelentése: sorsolással birtokrészt kap. A κληρος szó jelent egyfelől sorsoláshoz használt tárgyat jelent, másfelől azt a (föld)birtokot, melyet az ilyen „gyarmatosnak” kiosztottak.

⁷⁷ PRINGHSEIM: *i. m.* 251⁴.

⁷⁸ Ehhez részletesen ld. T. REEKMANS: *σῖτος ἀγοραστός in Ptolemaic Egypt*, Studi Calderini e Paribeni 2 (1957), 205²⁰ és 208³⁶; F. UEBEL: *Kleruchen*, 35⁴. Ez utóbbi szerint a cleruchok szerződéseik között nagy számban fordulnak elő olyan „bérleti” és kölcsönszerződések, melyek által földjeiket másnak átadják időlegesen. Feltehetőleg a P. Cair. Zen I 59001 esetében is egy ilyen föld bérletéről van szó. (Ekként PRINGSHEIM: *i. m.* 251.)

⁷⁹ LIDDELL—SCOTT: *Greek-English Lexicon* alapján βασιλικὸς σῖτος: 1. királyi, 2. királyhoz tartozó gabona, míg a σῖτος ἀγοραστός: megvett, kifizetett gabona jelentésben szerepel. Pl. P.Oxy. X 1268 (Kr.e. I.)

⁸⁰ RUPPRECHT: *i. m.* 7.

⁸¹ Amikor a szövegben is említett királyi gabonáról van szó az adásvétel és a kölcsön keveredésével létrehozott szerződés nem teljesen volt magánjogi, hanem bizonyos közjogi elemeket is magában foglalt, így az adósság végrehajtása is a királyi adósságrendezés körébe tartozott. Részletesen ld. PRINGSHEIM: *i. m.* 251.

A papirusz például szolgál arra is, hogy nemcsak az eredetileg legitimált hitelező hajthatta be a követelést, hanem a klauzulában megjelölt más személy is. Ehhez részletesen ld. HAMZA: *i. m.* 181.

Bár az okirat alapján valóságos kölcsönnek tűnhet az ügylet, a kölcsönadott pénz valójában nem más, mint a gabona vételára, az okirat pedig voltaképpen a Dionysios által Isidórosnak meghitelezett vételár melletti adásvételi szerződés nyugtája, tehát az ügylet egy συγγραφή δανείου.⁸² Az ügyletet ekként minősíti Pringsheim,⁸³ Rupprecht⁸⁴ és Scheibelreiter⁸⁵ is.

A szerződés legsajátosabb fordulata a τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ τιμὴ τοῦ βασιλικοῦ σίτου⁸⁶ kitétel, melynek egy már meglévő kölcsönszerződésbe illesztésével Pringsheim szerint **gyakorlatilag novatio** valósul meg. Ugyanis a τοῦτο δ' ἐστὶν klauzula egy már meglévő tartozást változtat át kölcsönné, amely kölcsön elnyeli az eredeti tartozást és annak a helyébe lép.⁸⁷ Tehát a kölcsön a vételártartozás helyébe lépett, azaz egy vételár-hitelezéssel megkötött adásvételről van szó (*Kreditkauf*).

Scheibelreiter szerint a τοῦτο δ' ἐστὶν klauzula az **értékek közötti egyenlőséget** fejezi ki, azaz egyenlővé teszi a kölcsön összegét a királyi gabona vételárával,⁸⁸ továbbá elfogadja Rupprecht nézetét, aki kifejti, hogy az okirat felépítésében és szövegezésében megfelel egy igazi kölcsönadásról felvett okiratnak. A formulák felépítésében a kölcsön visszaadására vonatkozó klauzulát követi az **előző jogügyletre utaló idézet**: ἐδάνεισεν ... τοῦτο δ' ἐστὶν ... ἀποδοῶ ...⁸⁹ Pringsheim és Rupprecht egyaránt egy korábbi ügyletről beszélnek és *novatiót* feltételeznek.

Rupprecht hangsúlyozza, hogy az okiratok szintjén a kontextusban keresendő a vételárhitelezés, mivel az okiratok általában nem tesznek említést a mögöttes adásvételről.⁹⁰ A vételár-hitelezés mellett megkötött adásvételi szerződések (*Kreditkauf*) esetén a kölcsönokirat a még fizetendő összeget mint a kölcsön összegét említi, és ugyanabból a fajtából és mennyiségből kell visszaadni, szemben a szállítási szerződéssel (*Lieferungskauf*) melynél

⁸² A szokásos formájában a συγγραφή δανείου általában tartalmazza a hely és idő megjelölését, a tanúk neveit, és a ἀγορανόμος vagy a συγγραφοφύλαξ megnevezését. (RUPPRECHT: *i. m.* 15.)

⁸³ PRINGSHEIM: *i. m.* 251.

⁸⁴ RUPPRECHT: *i. m.* 127.

⁸⁵ SCHEIBELREITER: *i. m.* 16.

⁸⁶ A kölcsön okiratban a τοῦτο δ' ἐστὶν klauzula jelzi, hogy itt egy „fiktív kölcsönről” van szó, és a kölcsön összege vételárnak tekinthető. (RUPPRECHT: *i. m.* 118.; SCHEIBELREITER: *i. m.* 12.)

⁸⁷ PRINGSHEIM: *i. m.* 253. Erre nézve Pringsheim számos okiratra utal, ld. 253⁶

⁸⁸ SCHEIBELREITER: *i. m.* 14.

⁸⁹ RUPPRECHT: *i. m.* 120.

⁹⁰ RUPPRECHT: *i. m.* 127.

viszont a ténylegesen megfizetett vételár kerül megerősítésre és a visszaadási kötelezettség tárgya nem a vételár, hanem a vétel tárgya.⁹¹

Kühnert egy alternatív gondolatmenetet fejt ki, mely szerint a τοὔτο δ' ἐστὶν klauzula az **adósra tekintettel fejezi ki a kölcsön célját**.⁹² Ezzel a klauzulával jelzi a dokumentumban az adós, hogy miért vett fel kölcsönt, azaz a *causát*, mégpedig tartalmi értelemben vett *causát* jelöli. Azzal, hogy a *causa* megemlítésre kerül az okiratban, a felek, kimondottan az adós jogügylettel elérni kívánt célját⁹³ nevezik meg, tehát nem absztrakt ügyletről van szó, hanem egy absztraktból konkréttá vált jogügyletről. Ezt a nézetet Scheibelreiter elutasítja, mivel szerinte itt inkább arról van szó, hogy Isidóros és Dionysios között megkötött kölcsönszerződésben ugyanazok a felek vesznek részt, mint az adásvételi szerződésben, és a vételár meghitelezésre került.⁹⁴

Thür azt emeli ki, hogy ezekben a fiktív kölcsönszerződésekben nincs szükség az adásvétel megemlítésére, habár néha említésre kerül,⁹⁵ ahogy azt majd a BGU I 189 illetve a P. Oxy. X 1281 esetében is látni fogjuk. Jelen szerződés nem említi kifejezetten az adásvételt, hanem pusztán a kölcsön összegének megnevezésekor utal arra a tényre a τοὔτο δ' ἐστὶν klauzula által, hogy itt nem egy valódi kölcsönről van szó, hanem a háttérben egy adásvételi szerződés húzódik meg.

Thür elfogadja Rupprecht nézetét, de felveti, hogy a τοὔτο δ' ἐστὶν klauzula kétarcú, mivel a kontextustól függően jelentheti, egyrészt azt, hogy „más tartozások ellenére”, másrészt pedig azt, hogy „jelen összeg a korábbi helyébe lép”. Erre a bizonytalanságra tekintettel a klauzula nem nyújt megnyugtató választ az adós számára.⁹⁶

Az okiratnál kérdéses még az is, hogy történt-e módosítás, és beszélhetünk-e *novatióról*. Amennyiben van novatiós szándék, akkor a novált kötelelem lesz az érvényes, és annak alapján kell megítélni a szerződést. Pringsheim szerint a kölcsön a vételártartozás helyébe lép, tehát *novatio* valósul meg (amely az utólagos abszorpció esetét eredményezné). Véleményem szerint jelen esetben nem beszélhetünk *novatióról*, figyelembe véve az okirat teljes szövegét. A két ügylet valószínűleg egyidejű lehetett, a hónapok ugyanis a későbbi teljesítésre utalnak,

⁹¹ RUPPRECHT: *i. m.* 128.

⁹² SCHEIBELREITER: *i. m.* 14. idézi Kühnert nézetét.

⁹³ PRINGSHEIM: *Id quod actum est*, 6.

⁹⁴ SCHEIBELREITER: *i. m.* 15.

⁹⁵ THÜR: *Fictitious Loans and Novatio*, 760.; hasonlóan RUPPRECHT: *i. m.* 127.

⁹⁶ THÜR: *i. m.* 760.

és nem arra, hogy később még egy okirat keletkezett volna, továbbá erre utal az a tény is, hogy a klauzulákban nem történt változás. Ebben az esetben is a kölcsön alapján nyílt lehetőség perlésre, adásvétel alapján nem, így a kölcsön elnyeli az adásvételt,⁹⁷ és pedig nemcsak formailag. Thür más, a keleti provinciákból származó papiruszok kapcsán fejti ki, hogy technikai értelemben nem konstatálható *novatio* a hasonló tényállásokat dokumentáló papiruszokban, a fiktív kölcsön okiratokban megszövegezett tartozások nem egy újabb megállapodás alapján módosultak, hanem inkább az új feltételek melletti teljesítés révén.⁹⁸ Jelen esetben viszont az okirat alapján erről sem beszélhetünk.

Úgy gondolom, hogy a kölcsön valóban elnyelte az adásvételt, mivel csak a kölcsön formula alapján lehetett perelni, tehát az okirat egyértelműen a formális, litterál-szerződés alapján ítéltető meg, azaz az absztrakt συγγραφή δανείου alapján. Tehát az absztrakt ügylet abszorbeálta a mögöttes adásvételi szerződést.

A következő papirusz Augustus uralkodása idején, tehát röviddel Egyiptom római uralom alá kerülését követően keletkezett, szubjektív szövegezésű okirat, melyben megtalálhatóak mind a kölcsön mind az adásvétel elemei.

BGU I 189 (Kr. u. 7. Arsinoites)

r

τ[]....[- ca.12 - Σοκνοπαίου] [N]ήσου Σαταβούς
Τεῆος Πέρση[η]ς τῆς ἐ[πι]κονῆς ὁμολοκῶ ἔχιν⁹⁹
τὸ δά[ν]ηον

5 τοῦ Μεσουήρις διὰ χειρ[ι]δὸς ἐκξ ο[ἱ]κ[ου]
ἀργυρίου ἐπισήμου κεφαλαίου[ν ν]ομίσμ[α]τος
δραχμὰς ἑβδομήκοντα δύο τόκου ὡς ἐκ δραχμῇ
μία τριοβού[λο]ν τῇ μνᾷ τὸν μῆ να ἕκαστον, ἅς
καὶ ἀποδόσω ἐν μηνὶ

10 Μεχίρ τοῦ ἰσιόντος ἑβδόμου [καὶ]
τριακωστοῦ ἔτους Καίσαρος καὶ ποιήσω,
καθότι προγέγραται ἔγραψεν ὑπὲρ αὐτοῦ

recto

Nésos fia Soknopaiosnak a ... Satabous Teéos ...
Perseis utóda **elismerem, hogy** Mesouériszel
szemben **kölcsön(é)vel tartozom**, a házon kívül kéz
által (átadott/leszámolt), jellel ellátott 72 ezüst
drachma összegű pénzt, és minánként 1 drachma 3
obolos kamatot havonta, amelyet meg is fizetek
Mecheir hónapban a császár (Augustus
uralkodásának) következő, 37. évében és (ezt) meg
fogom tenni miként az elő van írva. Írta helyette
Panephrymis Stothétios, mivel tudja, hogy ő nem
ismeri a betűket. Kelt.: a császár uralkodásának 37.
évében.

⁹⁷ PRINGSHEIM: *i. m.* 253.

⁹⁸ THÜR: *i. m.* 761.

⁹⁹ A ὁμολοκῶ ἔχειν kifejezéshez részletesen ld. RUPPRECHT: *i. m.* 43.

Πανεφρύμις Στοθήτιος διὰ τὸ μ[ῆ] εἰδέ[να]ι
αὐτὸν γράμ(μ)ατα.

15 (ἔτους) λς Καί[σα]ρος [[επαμη[να]]]

Μεσορή κδ

v

1 demotikus sor

2 vac.?

[Δάνειο(?)]ν ἀργυρίου (δραχμῶν) ξβ καὶ
πρᾶσις ὄνου παρὰ Μαρή[ο]ς Μεσουήρις.

verso

1 demotikus sor

2 [üresen hagyott?]

62 ezüst drachma kölcsön és szamar vétel Maréos
Mersouéris által

A vételár-hitelezés mellett megkötött adásvételi szerződés meglétét ott a legnehezebb cáfolni, ahol egyazon okiratban megtalálható a kölcsön és a vételi szerződés is, ahogy a BGU I 189-ben is. Kérdéses, hogy miért kerülhet sor egyazon okiratban a vételár és a kölcsön egyidejű említésére. Scheibelreiter Mitteisre hivatkozva rámutat arra, hogy a kölcsöntől semmi sem áll távolabb, mint a vételár megfizetésre utalás, amire ebben az okiratban láthatunk példát.¹⁰⁰ Bár a szöveg eleje szubjektív szövegezésű homológia, a *versón* fennmaradt nyugta már objektívebb szövegezést mutat.

Az a tény, hogy valaki egyszerre, egy időben vett egy szamarat, illetve vett fel pénzkölcsönt az adásvételi szerződés eladójától, arra enged következtetni, hogy itt egy vételár meghitelezése mellett kötött adásvételi szerződésről van szó.¹⁰¹ Továbbá ennél a dokumentumnál már látható, amint azt Pringsheim is megállapítja, hogy a két szerződés (azaz a kölcsön és az adásvétel) egy időben jött létre, vagyis itt *novatióról* nem beszélhetünk.

Rupprecht hívja föl rá a figyelmet, hogy egy fiktív kölcsönnel állunk szemben, annak ellenére, hogy a szerződésben nem szerepel a τοῦτο δ' ἐστὶν klauzula.¹⁰²

Jelen esetben is ugyanaz mondható el, mint a P. Cair. Zen. I 59001 esetében, nevezetesen hogy a kölcsön a vételártartozás helyébe lép. Itt egyértelműen megállapítható, hogy a két ügylet egyidejű, szemben a P. Cair. Zen. I 59001 bizonytalanságával. Az ügyletet jelen

¹⁰⁰ SCHEIBELREITER: *i. m.* 15.

¹⁰¹ PRINGSHEIM: *i. m.* 257.

¹⁰² RUPPRECHT: *i. m.* 127.

esetben is συγγραφὴ δανείου-nak minősíthetjük,¹⁰³ és hasonlóan az előző papiruszhoz, itt is megállapítható az abszorpció, a keresetre tekintettel.

A harmadik általam vizsgált papiruszon egy szubjektív szövegezésű ἀντίγραφον maradt fenn, vagyis másolat a kölcsönkiratról, ahol az okiratban együttesen szerepel a két formula. Sajnos a papiruszon csak a végrehajtási záradék lelhető fel,¹⁰⁴ és szövegezése tekintetében erősen töredékes.

P. Oxy. X 1281 (Kr. u. 21. Oxyrhynchus)

τῶ[ι Ἰωσήπῳ ἐκ τοῦ Α[ρπαήσιος καὶ] ἐκ τῶ[ν]
ὑπαρχόντων αὐτῶι π[άντων καθάπ]ερ ἐγ
δίκ(ης). κυρία ἢ συγγραφῇ. — — ἀντίγρα(φον).

Ἀρπαῆσις Πανρῦμιος λίνυφος
5 δεδάνισμαι τὴν τειμὴν τῶν ἑκατὸν λίνων
Σινυραιτικῶν σαμκαμυκῶ[ν], τὰς τοῦ
ἀργ(υρίου) (δραχμὰς) τ κεφαλαίου, καὶ
ἀποδῶ[σω] καθότι πρόκειται, ἐφ' ὧι
κομίζομένου [τοῦ] Ἰωσήπου ταῦτα πρότερον
δώσει λόγῳ[ν]

10 τούτων ἵνα μὴ καὶ τὰς ἑσταμ[ένα]ς
ἀργ(υρίου) (δραχμὰς)] πεντήκοντα .
Ἡράκλειος Ὠροῦ ἔγρα[ψα] ὑπὲρ αὐτοῦ μὴ
ιδότος γράμματα. ἀντίγρα(φον). ἔτους η
Τιβερίου Καίσαρος Σεβαστοῦ Τῦβι ε, διὰ
Ἀχιλλέως τοῦ Προίτου.

15 γρα(μματέως) κώμης Σιναρὸν καὶ ἑτέρων
κω(μῶν) κεχρη(μάτιστα).

Ioséphusnak Harpaésistól és minden neki
rendelkezésre állóból (vagyonából) jogszerűen
érvényes a megegyezés ... okirat másolata ...
antigraphon.

(Én), Harpaésis Panrymios takács tartozom 300
drachmával, ami megfelel 100 sinyraitikai lenruha
értékének, és meg fogom adni, amint írva van, azzal a
feltétellel, hogy Ioséphus aki behajtja ezeket, előbb
ígéretet ad ezekre, hogy kifizeti nekem a kikötött 50
ezüstdrachmát. (Én), Hérakleios Hóros helyette írtam,
mert nem ismeri a betűket. Antigraphon. Kelt.
Tiberius császár (uralkodásának) 6. évében, Tybi
havában, Akhilleós Proitos írnoka által Sinary
városának *comese* és más *comesek* ügyintézése
mellett.

Bár a forma alapján kölcsönnek tűnik az ügylet, voltaképpen egy halasztott vételárfizetés mellett megkötött adásvételi szerződéssel állunk szemben,¹⁰⁵ miként azt Pringsheim is említi,¹⁰⁶ ahol 100 len ruhadarab megvételéről van szó 300 ezüst drachmáért, 50 ezüst

¹⁰³ Fiktív kölcsönről van szó jelen esetben is. Ld. RUPPRECHT: *i. m.* 119.

¹⁰⁴ SCHEIBELREITER: *i. m.* 19.

¹⁰⁵ GRENFELL—HUNT: *The Oxyrhynchus Papyri X*, 224.

¹⁰⁶ PRINGSHEIM: *i. m.* 257.

drachma előleg megfizetése mellett. Ioséphus a vevő, aki 300 drachmát ígér megfizetni, a takács pedig az eladó, erre utal a kontextus és a $\mu\omicron\iota$ kitétel a szövegben, nevezetesen az eladóra, aki a vételárat meghitelezi. Tehát ez a szerződés is egy $\sigma\upsilon\gamma\gamma\rho\alpha\phi\grave{\eta}$ $\delta\alpha\nu\epsilon\iota\omicron\upsilon$. Az okirat egy kölcsön-elismervény másolata, amelynek nyelvezete igen zavaros. Singularis 1. személyben kezdődik, majd singularis 3. személyre vált, és végül megint singularis 1. személyű igealakokat használ az okirat szerkesztője. Nem következetes a szerkesztése sem, és több helyen elírásokat tartalmaz.

Összehasonlítva a praxisnak ezt a kölcsönrel vegyített adásvételi szerződését a római jog kölcsönével és adásvételével megállapítható, hogy a görög jog nem ismeri azt a letisztult szerződési rendszert, amely a római jogban figyelhető meg, ahol éles elhatárolás érvényesül az egyes szerződéstípusok között.¹⁰⁷

Kérdéses, hogy vajon a római jogban volt-e lehetőség ilyen fiktív kölcsönszerződések kötésére, melyeket a provinciális gyakorlat megengedett, különös tekintettel arra, hogy a római jogban létezett a konszenzuális adásvétel, amely mellett nem volt szükség egy másik jogügyleti forma alkalmazására a peresíthetőség eléréséhez. Megjegyzendő, hogy a konszenzuálszerződés létezése ellenére a római praxis sok esetben stipulációval élt, mivel utóbbi kauzáltan ügyletként bármilyen szerződéses akarat kinyilvánítására alkalmas volt.¹⁰⁸ A görög jogban e célra a $\sigma\upsilon\gamma\gamma\rho\alpha\phi\grave{\eta}$ $\delta\alpha\nu\epsilon\iota\omicron\upsilon$ szolgált.¹⁰⁹ Az a gyakorlat, hogy a kölcsönre jellemző alakosságok alkalmazásra kerültek adásvételi szerződéseknel, sajátos vegyes szerződéseket eredményezett, melyek minősítése értelmezési problémákat vet fel. Közelebbről kérdéses az, hogy az ilyen, ún. „fiktív kölcsönszerződéseket” melyik ügylet alapján minősítették a római jogban.

A *Codex Iustinianus*ban felvett lexek színlelésnek tekintik a vételár-hitelezéssel kötött adásvételi szerződéseket leplező kölcsönszerződéseket,¹¹⁰ a római jogtudósok munkáiban pedig vitatott a konstrukció elismerésének kérdése. Ugyanakkor a kölcsönös *stipulatio*kkal megkötött adásvétel a hatékonyabb jogvédelem miatt (szigorúbb felelősségi szabályok az *actio ex stipulatu* alapján) mégis lehetővé tette a konszenzuális adásvételhez képest eltérő szabályok alkalmazását, amikor is a *stipulatio* mint *stricti iuris* (és esetleg absztrakt) jogügylet rendezte a felek viszonyát.

¹⁰⁷ SCHEIBELREITER: *i. m.* 20. idézi Kühnert nézetét.

¹⁰⁸ ARANGIO-RUIZ: *Istituzioni di diritto romano*, 327.

¹⁰⁹ PRINGSHEIM: *i. m.* 245, 265.

¹¹⁰ C. 4, 2, 5 pr. és 1.; C. 4, 2, 6 pr. és 1.

Ha nem a *stipulatio* rendezné a viszonyt, akkor felmerülne a kérdés, hogy a papiruszok jogából ismert vegyes tényállásoknál a római jog szerint a kölcsön vagy az adásvétel szabályai érvényesülnek-e, azaz *actio empti*, avagy *condictio* vagy az *actio ex stipulatu* indítható-e meg, viszont a *stipulatio* tiszta helyzetet eredményezett: *ex stipulatu* lehetett perelni.

4. Codex Iustinianus

Az okiratos források vizsgálata nyomán kérdéses ugyanis, hogy vajon a kölcsönre vonatkozó szabályok alapján került megítélésre egy vételár hitelezése mellett megkötött adásvételi szerződés, vagy az adásvétel alapján. A *Codex Iustinianus* több olyan rendeletet is tartalmaz, mely ezt a jogértelmezési kérdést tárgyalja, tehát a fiktív kölcsön szerződések minősítésére vonatkozik. E rendeleteket Wolfgang Ernst behatóan tárgyalta *Gattungskauf und Lieferungskauf* c. munkájában. A továbbiakban a *Codex*ben található rendeletek elemzése alapján kívánok választ keresni arra, hogy azokban elismerést nyert-e a papiruszok jogában látható abszorpciós jelenség, vagy a római jog nem ismerte el ezt a konstrukciót.

Egy Diocletianus császár uralkodása alatt keletkezett rendelet ezt a kérdést a következőképpen válaszolja meg:

Si non singuli in solidum accepta mutua quantitate vel stipulanti creditori sponte vos obligastis, licet uni numerata sit pecunia, vel intercessionis nomine hanc pro rea suscepistis obligationem, frustra veremini, ne eius pecuniae nomine vos convenire possit, quam alii mutuo dedit, si intra praestitutum tempus rei gestae quaestionem detulistis. (C. 4,2,5 pr.)

Ha önként (*sponte*) nem egyenként, hanem egyetemlegesen köteleztétek magatokat, a kölcsön összegének átvételével vagy hitelezőnek tett stipulációval, jóllehet (csak) egyikőtöknek számolták le a pénzt, vagy *intercessio* /kezesség címén ezt a kötelezettséget egy (adós) nőért vállaltátok, (*suscepistis*), akkor szükségtelenül féltek attól, hogy ennek a pénznek a címén, amelyet másnak adott kölcsön, benneteket perelni fog¹¹² (ti. a hitelező), amennyiben előre meghatározott időn belül megbízás nélküli ügyvitel miatt *quaestio*val¹¹³ éltetek.

Ac multo magis inanem timorem geritis, si pro¹¹¹ pecunia numerata oleum susceptum instrumento sit collatum, cum, si reddendi stipulatio nulla subiecta est et huius rei est habita sollemnis contestatio, in suo statu remanente eo, quod vere factum intercessit, ex olei accepti scriptura nihil deberi manifestum est. (C. 4,2,5,1 [a. 293])

És sokkal inkább szükségtelenül féltek, ha leszámolt pénz helyett olaj elfogadását foglalták írásba, mivel ha a visszaadásra nézve semmilyen *stipulatio* nem történt, és ebben az ügyben vita támad, [mivel] az, ami valóban megtörtént, az úgy is marad a tényleges állapotában, akkor az olajátvételtől szóló okirat alapján nyilvánvaló, hogy az olaj elfogadása alapján semmilyen tartozás nem áll fenn.

¹¹¹ Különbség van a kéziratok között: az R jelű kézirat csak *si-t* ír; a C és M jelű kézirat szerint *si pro*. ERNST: *i. m.* 280.

¹¹² A *convenire* a Heumann—Seckel-féle *Handlexikon* szerinti 4. jelentése *belangen*: ‘perel, keresettel megtámad’.

¹¹³ A Heumann—Seckel-féle *Handlexikon*ban megadott jelentések közül a *quaestio* itt kereset értelemben fordítható (1. jelentés).

A kérdező Aristodemus és Proculus kezességet vállaltak egy női adósért (*rea*)¹¹⁴, aki a rendeletben említett okirat alapján az olajért cserébe pénzfizetésre kötelezte magát. A jogesetből kiderül, hogy a hitelező az, aki a *stipulatio*s ígéretet veszi (erre utal a *stipulanti creditori* kitétel), tehát a két kezes (*vos*) egy ünnepélyes szóbeli ígéretben (valószínűleg *fideiussio*) a hitelezőnek lekötelezi magát, hogy amennyiben az adós nem teljesít, úgy ők állnak helyt tartozásáért. A forrásszövegből kiderül, hogy a pénzt, amelyet az olajért kellett volna fizetni, vagy csak az egyik, magát önként (*sponte*) lekötelező alperesnek számolták le, vagy az alperesek kezességet vállaltak, szintén önként, az olaj áráért. A szöveg kiemeli, hogy itt egy megbízás nélküli ügyvitelről van szó.

Ugyanakkor védelmet ad az alpereseknek a *constitutio*, mivel a két kötelezettséget vállaló személy a nő kötelezettségéért vállalt kezességet, de nem azért, hogy az adós pénzben fizeti meg a szerződés alapján fennálló tartozását. Tehát a két alperest a kölcsön tekintetében terheli felelősség, és nem a valójában létrejött adásvételi szerződésért, amit a *si pro pecunia numerata oleum susceptum* kitétel is megerősít.

Ugyanakkor ez az eset felveti azt a problémát, hogy minősítését tekintve mivel állunk szemben. Ernst leszögezi, hogy itt egy színlelt olajvételről van szó, hiszen bár első látásra kölcsönnek tűnik, a C. 4, 2, 5, 1-ben felvett lexben ellentételezésként pénzösszeg szerepel.¹¹⁵ Voltaképpen tehát egy vételár-hitelezéssel megkötött adásvételi szerződésről (*Kreditkauf*) lehet beszélni.

A *si reddendi stipulatio nulla subiecta est* kitétel, amint Ernst megállapítja, valószínűleg egy későbbi novatio's szándékkal tett *stipulatio*ra utalhat, azzal, hogy itt ez az ún. kötelező ügylet (*Verpflichtungsgeschäft*) elmaradt, mégpedig éppen a szerződés jellegére tekintettel. Ugyanakkor mivel az, ami valóban megtörtént, a *constitutio* szavai szerint úgy is marad a tényleges állapotában, tehát eredeti helyzetében, nyilvánvaló, hogy nincs *novatio*, tehát az olaj elfogadása alapján semmilyen tartozás nem áll fenn, így a két kezes az *exceptio non numeratae pecuniae* alapján védekezhet egy esetleges perrel szemben.¹¹⁶

Ezt a megállapítást pontosítja a következő, szintén Diocletianustól származó rendelet:

Si ex pretio debitae quantitatis facta novatione per Ha (helyettesíthető dolgok) leszállítandó

¹¹⁴ Felmerülhet a kérdés, hogy vajon nem gyámokról van-e szó, mivel egy nőnek lehetett két gyámja is egyszerre, ld. FÖLDI—HAMZA: i. m. 262., 407. Valószínűbbnek látszik ugyanakkor, hogy itt kezességről van szó, és nem gyámságról.

¹¹⁵ ERNST: i. m. 281.

¹¹⁶ ERNST: i. m. 282.

stipulationem usuras licitas contra quem supplicas stipulatus es, falsa mutuae datae quantitatis demonstratio praemissa, cum obligationis non defecerat substantia, quominus usque ad modum placitum usurae possint exigi, nihil nocet. (C. 4, 2, 6, pr.)

mennyiségének értékéből egy *stipulatio*val eszközölt *novatio* törvényes mértékű kamat fizetésére kaptál *stipulatio*s ígéretet attól, akivel szemben (most) panasszal élsz [utólagos kamatkikötés — N. Sz.], (ha) a kölcsön adott mennyiségre nézve hamis állítás történt, akkor (minthogy) a kötelelem hatálya¹¹⁷ nem csorbult, semmi akadály nincs annak, hogy a kamatok a kívánt mértékben behajthatók legyenek.

Si vero citra vinculum stipulationis tantum mutuum pecuniam datam conscriptum est et eius praestari fenus convenit, simulatis pro infectis habitis huiusmodi placitum nihil de praecedenti mutavit obligatione. (C. 4, 2, 6, 1 [a. 293])

Ha azonban a *stipulatio* (által létrehozott) köteléken (kötelmen) belül csak pénzkölcsön adásáról szól az okirat, és annak kamatának teljesítéséről megegyezés születik, akkor a színlelt jognyilatkozatot meg nem történnék tekintvén az ilyen fajta megállapodás a korábbi *obligatio*n semmit sem változtat.

A C. 4, 2, 6 pr. és C. 4, 2, 6, 1 alatt felvett lex pontosítja az előző rendeletekben reflektált problémát: itt egy kölcsönt hoztak létre *stipulatio*val, melyben csak a kölcsön összegéről rendelkeztek, a kamatokról pedig *pactum*ban állapodtak meg (*convenit*). Kamatot a *stricti iuris* kölcsön mellett viszont csak *stipulatio*val lehetett kikötni,¹¹⁸ így ez a megállapodás szintén ünnepélyes alakításokat igényelt. A *stipulatio*s okiratban megnevezésre került a *stipulatio* egy bizonytalan *causája* is, nevezetesen az áruk értékének megfelelő vételár.¹¹⁹ Ezzel a jelenséggel a papiruszok közül az — egyébként a ptolemaioszi korból származó — P. Cair. Zen. I 59001 esetében is találkoztunk, amikor a kölcsön összegét a vételárral tette egyenlővé az okirat.

Mint arra Ernst rámutat, az előző két lexhez hasonlóan itt is színlelésről van szó, tekintettel arra, hogy a kölcsön mögött nyilvánvalóan egy másik ügylet húzódik meg (palástolt ügyletként).¹²⁰ A *simulatis pro infectis habitis huiusmodi placitum nihil de praecedenti mutavit obligatione* kitétel megerősíti a C. 4, 2, 5 pr.-1. alatt felvett lexben kimondott elvet,

¹¹⁷ Heumann—Seckel-féle *Handlexikon* a s. v. substantia 2. jelentéseként hozzá: *Bestand, Kraft, Gehalt, Inhalt*. A *Kraft* joghatásként, hatályként fordítható jelen esetben.

¹¹⁸ KASER: *RPR II*, 370.

¹¹⁹ ERNST: *i. m.* 285.

¹²⁰ ERNST: *i. m.* 283.

miszerint a színlelt ügylet meg nem történnék számít, azaz semmis,¹²¹ a jogügyletet pedig a fiktív ügylettel eltakart palástolt ügylet alapján kell megítélni.

Ernst adásvételnek minősíti a palástolt ügyletet. A forrás a *Si certum petatur* cím alatt került felvételre a *Codex Iustinianus* IV. könyvébe, mégpedig közvetlenül a fent említett lex után áll. A kontextusra és a rendelet keletkezési idejére tekintettel elképzelhető, hogy folytatása a C. 4, 2, 5 pr.-1. alatt felvett lexnek. Ezzel kapcsolatban viszont felmerül a kérdés, hogy amennyiben kamatot fizettek, akkor lehet-e szó adásvételről, vagy ez is csak a fiktív kölcsön következménye. Ernst erre azt a választ adja, hogy itt egy fiktív kamatos kölcsönről van szó, ahol a vételár-követelést leplezték a kölcsönügylettel.¹²²

Ernst hivatkozik Mitteis nézetére is, miszerint azt a vételárkötelezést, melyet egy kölcsönné alakítottak át, érvénytelenné nyilvánítja a rendelet, szemben Ulpianus nézetével (Ulp. D. 12, 1, 15). Az Ulpianus-fragmentum arról tanúskodik, hogy abban az esetben, ha a felek egy *mandatumot* kölcsönként tüntetnek fel, megengedett az efféle hitelezés. Ugyanakkor Africanus a D. 17, 1, 34 pr. alatt felvett fragmentumban ezzel ellentétes véleményt fejt ki, kijelentve, hogy a kölcsön alapján nincs kereset. Mindezek alapján egyértelmű, hogy a kérdés nem volt tisztázott a római jogtudósok körében sem, azaz a hitelre vétel vagy más konszenzuálszerződés (így például a hivatkozott két fragmentum esetében a *mandatum*) kölcsönként feltüntetése a római jogban vitatott volt. A két fragmentum részletes elemzése azonban meghaladja jelen dolgozat kereteit.

A következőkben két, szállítási szerződésre (*Lieferungskauf*) vonatkozó forráshelyet elemzek, melyek a színlelt jogügyletek kapcsán egy, a ma hatályos polgári jogi szabályoknak megfelelő elvet mondanak ki. Mindkét forrás borvétellel kapcsolatos, ahol a bort a vételár kifizetéséhez képest későbbi időpontban szállítják le.

<i>Eo, quod a multis proprii debiti singulorum obligationis uno tantum instrumento probatio continetur, exactio non interpellatur. nam si pro pecunia quam mutuo dedisti tibi vinum stipulanti qui debuerant sponderunt, negotii gesti paenitentia</i> ¹²³	Az (a tény), hogy több adós külön kötelmeinek a bizonyítását csak egyetlen okirat tartalmazza, nem képezheti akadályát ¹²⁴ a többektől való behajtásnak. Ugyanis, ha az általad kölcsönzött pénz fejében borra vonatkozó stipulációs ígéretet akartál kapni, és azok,
---	--

¹²¹ KASER: *RPR I*, 242.; 246.; KASER: *RPR II*, 92.; SIKLÓSI: *A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban*, 204, 220.; SIKLÓSI I.: *Észrevételek a szerződés részleges érvénytelenségének problémájához*, 61.

¹²² ERNST: i. m. 284.

¹²³ A *paenitentia*: megbánás, itt a visszalépésre utal, a Heumann—Seckel-féle *Handlexikon* külön nem említi ezt a forráshelyet.

¹²⁴ *Interpellatur*: perel, a Heumann—Seckel-féle *Handlexikon* szerinti 3. jelentés (*belangen*) alapján értelmezem.

contractum habitum recte non constituit irritum. (C.4, 2, 10 [a. 294])

akik tartoztak, sponziós ígéretet tettek (bor adására), akkor a lefolytatott ügylet megbánása a megkötött szerződést (a helyes) jog(értelmezés) szerint nem teszi érvénytelenné.

Sicut periculum vini mutati, quod certum fuerat comparatum, ad emptorem, ita commodum aucti pretii pertinet. utque hoc verum est, sic certae qualitatis ac mensurae distracto vino fidem placitis servandam convenit: quo non restituto non pretii quantitatis, sed quanti interest empti competit actio. (C.4,49,12 [a. 294])

Amiként a specifikusan azonosított formában megvásárolt bor megváltozásának veszélye a vevőt (terheli), úgy a vételár növekedésének haszna is őt illeti. Amiként ez helyes, akként a bor eladásakor a minőségben és mennyiségben való bizalmat külön kikötésekkel indokolt garantálni: ha nem szerződésszerű a teljesítés¹²⁵ [pl. ha megromlott a bor — N. Sz.], akkor nem a (leszállítandó áru) mennyiségének megfelelő vételárra, hanem az *interessére* lehet perelni *actio empti* alapján.

A C. 4, 2, 10 esetében a hitelező pénzt adott kölcsön több adósra (osztott kötelelem), és neki az adósok *stipulatio*val megígérték a borral való teljesítést (Jakab Éva meghatározásával „kvázi kölcsönként”).¹²⁶ Jakab kiemeli azt a körülményt is, hogy a bor leszállítását a hitelező *stipulatio*val ígértette meg magának.¹²⁷ A *pro pecunia quam mutuo dedisti tibi vinum stipulanti qui debuerant spoponderunt* kitétel nem absztrakt, hanem konkrét jogügyletre utal.¹²⁸ Mivel generikus vételről van szó, ezért a *genus perire non censetur* szabály érvényes, azaz *vis maior* esetén is viselni kell a kárveszélyt. A *stipulatio*s kikötés ellenére a császári rendelet az *actio empti* ajánlja a hitelezőnek.¹²⁹

Ernst a C. 4, 49, 12-vel összhangban értelmezi a forráshelyet,¹³⁰ és leszögezi, hogy bár úgy tűnik, mintha a szállítási szerződés *stipulatio*s formája miatt a *stipulatio* alapján járna kereset, a C. 4, 49, 12 alapján egyértelmű, hogy nem a leszállítandó áru mennyiségének (megfelelő vétel)árra lehet perelni, hanem *interessére* az *actio empti* alapján.¹³¹ Ernst végül arra a következtetésre jut, hogy a forrásszöveg alapvetően egy alternatív konkurenciáról tanúskodik

¹²⁵ Heumann—Seckel-féle *Handlexikon* s. v. *restituere*: 4. jelentés: teljesít (*gewähren, leisten*).

¹²⁶ JAKAB: i. m. 104-105.

¹²⁷ JAKAB: *Risikomanagement*, 169.

¹²⁸ JAKAB: *Risikomanagement*, 172.

¹²⁹ JAKAB: i. m. 106.

¹³⁰ Tekintettel arra, hogy egy időben keletkezett a két *lex*, ráadásul ugyanaz az adós, ugyanaz a tényállás.

¹³¹ ERNST: i. m. 290.

a *stipulatio*val megígért szállítás és a tényleges, a háttérben meghúzódó *emptio venditio* között, ahol a rendelet történetesen az *actio empti* alapján enged perlést.¹³²

A forráshelyet Jakab Éva „*Vinum effundere*” c. munkájában is elemzi, hangsúlyozva, hogy itt a kérdéses ügylet egy szállítási szerződés (*Lieferungskauf*), amelynél az *actio empti* és a garanciakikötés¹³³ alapján járó *actio ex stipulatu* konkurenciájáról van szó, és ahol a *rescriptum* értelmében az *actio empti* alapján lehet igényt érvényesíteni.¹³⁴

A fentiek alapján Ernst és Jakab is arra a következtetésre jutnak, hogy általában szállítási szerződés (*Lieferungskauf*) esetében az *actio empti* járt a vevőnek, amennyiben az áru minőségében a fizetés időpontjához képest romlás következett be.¹³⁵ Ugyanakkor a két forrás, bár keletkezését (azonos dátum), felperesét (Egis Crispinus), és tárgyát tekintve látszólag megegyező tényállást tárgyal, mégsem egybefüggő lexek, hanem két egymástól elkülönülő kérdésről van szó. A C. 4, 2, 10 egy kölcsönszerződésnek álcázott adásvételi szerződés, „jogi minősítésének kérdésével, és a szerződés érvénytelenségével foglalkozik, ahol a hitelező a bort stipulálta (azaz a „vételár” — a „kölcsön összegének tekintetében stipulált”). Ehhez képest a C. 4, 49, 12 a garanciakikötésekkel megerősített szállítási szerződés esetén a perlési lehetőségeket vizsgálja. A két tényállás tehát egymástól különböző, a C.4, 49, 12 esetében nincs szó fiktív kölcsönről, sem a „vételárra vonatkozó” stipulációs ígéretről.

Az említett két szállítási szerződéssel foglalkozó rendelet viszont nem ad választ maradéktalanul a vételár-hitelezés mellett megkötött adásvételi szerződés (*Kreditkauf*) esetére, ahol az eladó perelhet, amennyiben a vevő mégsem fizetne. Itt a két jogügylet formáinak keveredésére tekintettel kérdéses, hogy kölcsön vagy adásvétel alapján volt-e lehetőség a perlésre.

Kérdéses, hogy a szállítási szerződés analógiájára kiterjedt-e az alternatív konkurencia a vételár-hitelezéssel megkötött adásvételi szerződésekre. Ehhez kapcsolódóan említenék meg két Digesta-fragmentumot (Ulp. D. 12, 1, 15 és Afr. D. 17, 1, 34 pr.), melyek egyértelműen

¹³² ERNST: i. m. 291.

¹³³ A *placitis* értelmezése nem egyértelmű, alapvetően határozatot, kikötést jelent, de a rendeletben nem világos a használata. Jakab (garancia)kikötésként értelmezi, a továbbiakban én is ezt az értelmezést fogadom el. JAKAB: *Vinum effundere*, 94.

¹³⁴ JAKAB: i. m. 94.; JAKAB: *Risikomanagement*, 173.

¹³⁵ Kérdéses mindenestre, hogy egyetlen rendelet bizonyítja-e ezt a lehetőséget, vagy van olyan rendelet, mely alátámasztja a *stipulatio* alapján történő perlést. E kérdés megválaszolása meghaladja jelen dolgozat kereteit, mivel elsődlegesen a vételárhitelezés mellett kikötött adásvételi szerződések állnak a dolgozat középpontjában.

bizonyítják, hogy a kérdés még a klasszikus római jogban is vitatott volt.¹³⁶ Elképzelhető, hogy a késő császárkorra (posztklasszikus kor) tisztázódott a kérdés, így a két szállítási szerződésre vonatkozó rendelet alapján nem túlzás kijelenteni, hogy alternatív konkurenciáról lehet szó. Ezt a megállapítást azonban a klasszikus római jogra kiterjeszteni nem lehet.

A késő császárkori jogértelmezés egy, a mai polgári jogban is meglévő elvet mond ki, nevezetesen, hogy egy színlelt szerződés esetében a színlelt aktus érvénytelen, ugyanakkor az általa leplezett szerződés, a palástolt ügylet érvényes lehet. A római jogban a „fiktív kölcsönügylet” voltaképpen színlelt ügylet, amelyet azonban a *simulatio*ra vonatkozó általános szabályoktól eltérően a jogalkalmazás tolerált. Eredetileg a formák respektálása miatt a fiktív ügylet érvényes volt, a késő császárkorra viszont még a *ius strictum* alapján is semmisnek minősült, ami a *simulatio* szabályainak megfelelően nem zárta ki, hogy a palástolt ügylet érvényes legyen.¹³⁷ Így a „fiktív kölcsönszerződések” esetében is kimondja a *Codex*, hogy az eredeti ügylet alapján egy *bonae fidei actio*, nevezetesen az *actio empti* járt az eladónak. Ezzel a valódi tartalom szerinti minősítés elve kerül előtérbe.

Egészen más volt a helyzet a görög jogban, ahol éppen azért került sor a „fiktív kölcsönre”, mert a praxis ezt a megoldást tudta kínálni az igényérvényesítés érdekében. Kérdéses tehát, hogy amennyiben azért kötnek a felek színlelt ügyletet, mert ez az egyetlen módja az igényérvényesítés biztosításának, ráadásul mindezt úgy teszik, hogy azt a „hiteles helyeken” sem kifogásolják, akkor érvényesülhetett-e a fenti, a *Codex*ben szereplő elv alkalmazása. Itt lehet megemlíteni azt a tényt is, hogy a római jogfejlesztés egyik fontos eszköze is éppen a színlelés volt, gondolva pl. olyan esetekre, amikor az egy sestertiusért való mancipációval nem adásvételt, hanem manusos házasságot kötöttek vagy végrendelkeztek.¹³⁸

Úgy gondolom, hogy a probléma megítélése szempontjából indokolt különbséget tenni, aszerint, hogy mely területről, milyen praxisról, és főleg mely alkalmazandó jogról van szó. A *Digestá*ban és a *Codex*ben felvett szövegek csak a birodalmi jogot tükrözik, ugyanakkor az egyes provinciákban, így a hellenisztikus Egyiptomban, illetve a keleti területeken a római jog jobb esetben is csak a helyi népjogokkal keveredve jutott érvényre. Továbbá a *Codex* fent említett rendeletei Kr. u. 293-294-ben keletkeztek, Diocletianus császár uralkodása idején,

¹³⁶ Az említett két forráshellyel behatóan foglalkozik CH. KRAMPE: *Afrikan und Julian im Dialog über das Darlehen — D. 17.1.34 pr: libro octavo quaestionum*, in Festschrift für Detlef Liebs zum 75. Geburtstag, Berlin 2011, 347-359.

¹³⁷ FÖLDI—HAMZA: i. m. 480.

¹³⁸ FÖLDI—HAMZA: i. m. 481.

valószínűleg a keleti provinciák vonatkozásában merült fel ilyen kérdés¹³⁹, míg az elemzett papiruszok közül egy a ptolemaioszi korszakban (Kr.e. 273), egy Augustus uralkodásának idején (Kr.u. 7), egy pedig Tiberius alatt (Kr.u. 21). Tekintettel minderre időbeli eltérés tapasztalható a klasszikus kori praxis és a posztklasszikus illetve iustinianusi kori rendeletanyag között.

A fentieket összegezve a *Codex* lexei alapján megállapíthatjuk, hogy a vételár-hitelezés mellett kötött adásvételi szerződéseknek a *rescriptum*okban való megítélése nem tisztázott, ellentétben a szállítási szerződésekkel, ahol konkuráló keresetekről beszélünk a *Codex* rendeleteire (így pl. C. 4, 49, 12) alapján. Ennek analógiájára azonban veszélyes lenne következtetést levonni a vételár-hitelezés mellett megkötött adásvételi szerződésekre.

¹³⁹ Így JAKAB: *i. m.* 106. Ld. továbbá ERNST: *i. m.* 280.

5. A jogtudomány álláspontja a klasszikus korban (a Digesta alapján)

Kérdéses, hogy a római jogtudomány által elismert problémával állunk-e szemben, így más szerződéstípusok találkozása esetén érzékelték-e a jogtudósok az abszorpció problémáját. Azaz kimutatható-e abszorpció pl. a kölcsönös *stipulatio*ba foglalt adásvételi szerződések esetében. A továbbiakban e kérdéssel fogok foglalkozni.

A *Digesta* szövegeinek elemzésekor mindig kérdéses, hogy megítélhető-e a *Digesta* alapján a klasszikus kor joga, figyelemmel a posztklasszikus jogászoknak és/vagy a kompilátoroknak tulajdonított interpolációkra. Főleg a korábbi szakirodalomban a szövegek ellentmondásait az interpolációkritikai módszer segítségével igyekeztek feloldani, a magam részéről azonban az „interpolációmentesség vélelme”¹⁴⁰ alapján az alább vizsgálandó szövegeket alapvetően eredetiként fogadom el.

Az egyiptomi praxisban megtalálható konstrukció meglehetősen nyakatekert megoldásnak tűnhetett egy római jogtudós számára, ugyanakkor a római jog is ismerte a kölcsönös *stipulatio*ók útján kötött adásvételt.¹⁴¹ Kérdésként merül fel, hogy mi lehetett a gyakorlati indoka ennek a konstrukciónak. Pringsheim azt a magyarázatot adja, hogy az *actio ex stipulatu* szigorúbb felelősséget eredményezett, védelmet nyújtott az *emptio venditió*ra és annak teljesítésére alapított kifogásokkal szemben (pontosabban kizárta azokat).¹⁴²

Pringsheim magyarázata azon az előfeltevésen alapul, hogy a kölcsönös *stipulatio*ókba foglalt adásvétel esetén¹⁴³ az *actio ex stipulatu* volt az egyedüli kereset, vagyis a *stipulatio* abszorbeálta az adásvételt. A modern szakirodalomban azonban ez a kérdés erősen vitatott, és számos szerző szerint alternatív konkurenciáról beszélhetünk.

Az egész szerződés kölcsönös *stipulatio*ókba foglalása a fent említett gyakorlati előnyre tekintettel logikai alapon is levezethető, de a következő Papinianus-fragmentum is erről tanúskodik:

Si stipulatus sis rem dari vacuumque possessionem tradi, fructus postea captos actione incerti ex Ha (hitelezőként) megígérteted magadnak, hogy egy dolgot neked adnak, és annak háborítatlan birtokát

¹⁴⁰ Ld. erre vonatkozólag FÖLDI: *Kereskedelmi jogintézmények*, 28⁶¹.

¹⁴¹ DIÓSDI: i. m. 50.

¹⁴² PRINGSHEIM: i. m. 245.

¹⁴³ Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy itt nem pusztán egyes kikötések *stipulatio*ba foglalásáról van szó (pl. szavatossági kikötések), mivel a forrásokra tekintettel alternatív konkurenciáról beszélhetünk ezekben az esetekben, mely a szakirodalomban is általánosan elfogadott nézet. Ld. ehhez pl. KASER: *RPR I*, 556-559.; LIEBS: i. m. 252-254.

stipulatu propter inferiora verba consecuturum te ratio suadet.

neked átadják, akkor azt indokolja az ésszerűség, hogy az ezt (a stipulatiót) követően szerzett gyümölcsöket **actio incerti ex stipulatu útján** követelhesd (a stipulatio második részében elmondott) szavak alapján.

An idem de partu ancillae responderi possit, considerandum est. Nam quod ad verba superiora pertinet, sive factum rei promittendi sive effectum per traditionem dominii transferendi continent, partus non continetur: verum si emptor a venditore novandi animo ita stipulatus est, factum tradendi stipulatus intellegitur, quia non est verisimile plus venditorem promisisse, quam iudicio empti praestare compelleretur. Sed tamen propter illa verba 'vacuamque possessionem tradi' potest dici partus quoque rationem committi incerti stipulatione: etenim ancilla tradita partum postea editum in bonis suis reus stipulandi habere potuisset. (Pap. D. 22, 1, 4 pr.)

Megfontolandó, hogy vajon ugyanez a szabály lehet-e irányadó a rabszolganő gyermeke tekintetében. Mert, ami a (stipulatio első részében elmondott) szavakat illeti, akár az ígért dolog átadásának tényére, akár a tulajdonjog traditio útján történő átruházására vonatkoznak, azokban nincs utalás a gyermekre: ha viszont a vevő az eladótól novatio szándékával kapott ilyen stipulációs ígéretet, úgy kell tekinteni, hogy (csak) az átadás ténye tekintetében stipulált, mivel nem valószínű, hogy az eladó többet ígért volna, mint amiért actio empti alapján helytállni tartozik. De mégis ezekre a szavakra tekintettel: „és háborítatlan birtokot átadni”, azt lehet mondani, hogy a stipulatio incerti tárgyába a gyermek is beletartozik: ugyanis a rabszolganő átadása után született gyermek beletartozott volna a stipuláló hitelező vagyonába.

A fragmentum első mondatában szereplő *stipulatus sis* alak arra enged következtetni, hogy a probléma valószínűleg a vevő részéről merült fel, aki stipulációval megígértette magának egy dolog háborítatlan birtokát, amely dolgot neki átadták (az adásvételi szerződés tulajdonátruházásra vonatkozó része). Kérdés, hogy mire utal a „stipulatio első illetve második részében elmondott szavak” kitétel a fragmentum szövegében (*superiora verba*: az első részben elmondott szavak; *inferiora verba*: a második részben elmondott szavak). Ezzel összefüggésben kérdéses, hogy mi számít egy stipulációnak: vajon arra utal a fragmentum, hogy a szavatossági kikötések általában két részből álltak (jog- és kellékszavatosság), vagy a vételárfizetésre és dologátadásra vonatkozó stipulációra utal, tehát vevői és eladói stipulációra egy kölcsönös stipulációkba foglalt adásvételi szerződés esetén. Ha a praxis szintjén vizsgáljuk a kérdést, ott a szavatossági kikötések esetében azt tapasztalhatjuk, hogy az okiratok általában előbb a kellékszavatossági stipulatiót rögzítik, amelyet a jogszavatossági kikötés követett, de igen gyakran egyetlen ígéretben került sor a garanciavállalásra, tehát itt nem garanciaígéretről van szó.

Úgy vélem, hogy az adott esetben valószínűleg elhangzott egy vételár *stipulatio*, majd azt követően az eladói, tulajdonátruházásra vonatkozó *stipulatio*: ez utóbbiban szerepelt az átadás tényére való utalás illetve a különböző kikötések így az *actio ex stipulatu* az átadás tekintetében alkalmazható. Ami az első részben elhangzott szavakat illeti, azok az átadás tényére magára vonatkoztak, nem utal arra a forrásszöveg, hogy garanciakikötésről lenne szó (ezt egyébként megerősíti a forráshely eredeti szövegkörnyezete is, ti. a *Palingenesia* alapján¹⁴⁴ a *facere* típusú szolgáltatások fajtáit sorolta fel itt Papinianus, köztük az átadást is, pl. tulajdonátruházó ügyletek esetén). Tehát nem csak garanciakikötés, hanem az egész adásvételi szerződés lebonyolítása történt meg *stipulatio*val, az *actio ex stipulatu* alkalmazása pedig bizonyítja, hogy itt nemcsak formailag volt szükség a *stipulatio*ra, hanem az rendezte a felek viszonyát, tehát abszorpcióról beszélhetünk.

A *verum si emptor* kezdetű mondat arról tanúskodik, hogy ha viszont a vevő az eladótól *novatio* szándékával kapott ilyen stipulációs ígéretet, úgy kell tekinteni, hogy (csak) az átadás ténye tekintetében stipulált, mivel nem valószínű, hogy az eladó többet ígért volna, mint amiért *actio empti* alapján helytállni tartozik.

A szöveg második felében arról van szó, hogy egy már meglévő szerződést nováltak, egy valószínűleg eredetileg formátlan adásvételi szerződést (*emptio venditio*), módosítás céljából. Ebben az esetben kérdéses, hogy indokolt-e alkalmazni a szigorúbb felelősségi szabályokat, tehát a *stipulatio* alapján szigorúbb, objektív helytállást megkövetelni, mivel eredetileg sem irányult erre a szerződés. Az indokolás szerint, mivel az eladó nem valószínű, hogy többet ígért volna, mint amiért az *actio empti* alapján helytállni tartozik, nem kerülnének alkalmazásra a szigorúbb szabályok. Tehát az eladó érdeke azt kívánja, hogy a *bona fides* elvén alapuló felelősség kerüljön alkalmazásra, és ne a szigorúbb szabályok. Ugyanakkor a jogtudós jelzi, hogy az eredeti *stipulatio*ban elhangzott szavak esetén a rabszolganő gyermekére is kiterjed az a helytállási kötelezettség, amelyet a stipulatioban az eladó vállalt (*stipulatio incerti*), tehát nem kerülhetnek alkalmazásra az enyhébb helytállási szabályok, hanem a szigorúbb, objektív szabályok alkalmazását látja helyesebbnek Papinianus.

A forrásszöveg tehát bizonyítéku szolgál arra, hogy a klasszikus korban abszorpcióról beszélhetünk akkor, ha egy *emptio venditio*t teljes egészében *stipulatio*ba foglaltak, ugyanis ekkor csak az *actio incerti ex stipulatu* alapján van lehetőség a perlésre. A *stipulatio* alapján

¹⁴⁴ LENEL: *Palingenesia iuris civilis*, 867-868.

indítható kereset gyakorlati célja pedig nem más, mint a vevő érdekében a szigorúbb helytállási szabályok alkalmazása.

Felmerülhet kételyként, hogy amennyiben létezett abszorpció, az nem rúgja-e fel a klasszikus kor felelősségi rendszerét. Véleményem szerint nem. Ebben az esetben ugyanis éppen a szigorú szabályok érvényesítése a cél, aminek a *stipulatio* alkalmazása maradéktalanul eleget tesz. Abban az esetben, ha az eladó nem kívánta ezt a szigorú szabályt alkalmazni, mert bízott annyira a másik félben, hogy elegendő volt számára a *bonae fidei actio* nyújtotta védelem, akkor az *emptio venditió*ra jellemző formákat, tehát az okiratokban megjelenő 'emit' kitélt¹⁴⁵ alkalmazva köthetett formátlan adásvételt.

Szintén adásvételi stipulatiót említ a következő Alfenus-fragmentum:

Filius familias peculiarem servum vendidit, pretium stipulatus est: is homo redhibitus et postea mortuus est. et pater eius pecuniam ab emptore petebat, quam filius stipulatus erat. placuit aequum esse in factum exceptionem eum obicere: 'quod pecunia ob hominem illum expromissa est'¹⁴⁶, qui redhibitus est'. (Alf. D. 44, 1, 14)

A filius familias a peculiumába tartozó rabszolgát eladta, a vételárat stipulációval megígértette magának: ezt a rabszolgát visszaadta (a vevő) és az azután meghalt. És a (*filius familias*) pater familiasa perrel követelte a vevőtől azt a pénzt, amelyet a *filius familias* stipulált. Az volt a vélemény, hogy méltányos az, hogy a vevőt *in factum exceptio* illesse meg: „mivel olyan rabszolgáért ígért pénzt, amelyet (később) visszaadott.

A vételárstipulatio arra utal, hogy itt kölcsönös stipulációk formájában kötöttek adásvételi szerződést. Bár a forrás nem emeli ki, a szokásos garanciastipulációk az eladó részéről valószínűleg megtörténhettek, mivel a rabszolgát valamilyen alapon visszavette. Kérdés, hogy a vevő miért adta vissza a rabszolgát (*redhibitus est* kitétel). Feltehetőleg kellékszavatosság területén kell keresni a problémát, esetleg már folyamatban is volt a vevő részéről a per kellékszavatosság címén. Ugyanakkor kérdéses, hogy a szerződéskötéskor talán még egészséges rabszolga (a jogeset nem utal semmilyen testi hibára) ilyen módon bekövetkező haláláért ki felel. A *pater familias* a vételár megfizetése iránt a *stipulatio* alapján indíthat keresetet. Alfenus kijelenti továbbá, hogy a vevő számára a jog ilyen esetekben kifogást — *in factum exceptiót*¹⁴⁷ — biztosít. Mindezt pedig azzal indokolja, hogy a vételárstipulációra tekintettel járt a kifogás. Wesener álláspontja szerint itt nem novatiós stipulációról van szó,

¹⁴⁵ Példaként említhető formátlan adásvételi szerződésre a FIRA III. 132., 133., 135., 136., 137.

¹⁴⁶ *Expromissa est*: az *expromittere* = *promittere*, pl. evictio esetére a stipuláció keresztül vállalt helytállás (Heumann—Seckel-féle *Handlexikon expromittere* címszó 2. jelentése alapján értelmezem).

¹⁴⁷ WESENER: *Nichtediktale Einreden*, 110., 112.

hanem egy olyan lekötézésről, amelynek alapja nem a *quidquid dare facere oportet (ex fide bona)*.¹⁴⁸ Jóllehet az *exceptio* méltányossági alapon (*placuit aequum esse in factum exceptionem eum obicere*) járt, de a vételárstipulációval összefüggésben.¹⁴⁹ Ez a forrás is bizonyítékul szolgál tehát arra, hogy kölcsönös stipulációba foglalt adásvétel esetén a *stipulatio* abszorbeálja az adásvételi szerződést. Korábban már Arangio-Ruiz is kifejtette, hogy minden szándék *stipulatio*s formába volt önthető, s ezekben az esetekben a római jog számára nem adásvétel (vagy kölcsön) jött létre, hanem csak a *stipulatio*.¹⁵⁰

Ugyanakkor a következő, a Digestában az *exceptio doli*ról szóló titulus alatt felvett Ulpianus-fragmentum egy másfajta nézőpontról tanúskodik:

... *si quis sine causa ab aliquo fuerit stipulatus, deinde ex ea stipulatione experiatur, exceptio utique doli mali ei nocebit: licet enim eo tempore, quo stipulabatur, nihil dolo malo admiserit, tamen dicendum est eum, cum litem contestatur, dolo facere, qui perseveret ex ea stipulatione petere: et si cum interponeretur, iustam causam habuit, tamen nunc nullam idoneam causam habere videtur. proinde et si crediturus pecuniam stipulatus est nec credidit et si certa fuit causa stipulationis, quae tamen aut non est secuta aut finita est, dicendum erit nocere exceptionem.* (Ulp. D. 44, 4, 2, 3)

... Ha valaki mástól *causa* nélkül kapott stipulációs ígéretet, és ezek után a *stipulatio* alapján *pert* indítana, (akkor) mindenképpen szembeszegezhető vele az *exceptio doli*: ugyanis jóllehet abban az időpontban, amikor stipulált, semmilyen dolózus cselekményt nem követett el, mégis azt kell mondani, hogy amikor perbe bocsátkozik, dolózusan cselekszik, [ezért adható ellene *exceptio doli* — N. Sz.], mivel kitart az ezen stipuláción alapuló perlés mellett: akkor is, amikor megteszi (ti. a stipulációt), *iusta causa*val bír, most mégis úgy tűnik, hogy semmi megfelelő *causa*val nem bír. Ezért, ha a hitelezni készülő pénzt stipulált, de nem hitelezett, habár a *stipulatio*nak biztos *causa*ja volt, amely mégsem került megvalósításra vagy megszűnt, azt kell mondani, hogy az *exceptio* árt.

Az Ulpianus ediktumkommentárjából származó szöveg több helyen is problematikus és nehezen értelmezhető. Az első probléma a második mondatban leírt általános jellegű megállapításnál jelentkezik, ahol nem egyértelműek a felperesi és alperesi pozíciók. Szerintem a tényállás a következőképp alakulhatott: valaki stipulációs ígéretet vett a másik féltől, akinek felthetőleg pénzt adott — amint azt a fragmentum végén, a jogtudós által hozott példa is mutatja — majd felperesként *pert* indított ez ellen a személy ellen a stipulációs ígéret alapján. Ennek indoka lehetett egy esetleges nem teljesítés. Ulpianus kijelenti, hogy ebben az

¹⁴⁸ WESENER: *i. m.* 115³⁹.

¹⁴⁹ WESENER: *i. m.* 116.

¹⁵⁰ ARANGIO-RUIZ: *Istituzioni di diritto romano*, 327.

esetben az alperes *exceptio dolival* védekezhet. A fragmentumban szerepel a *litis contestatio*, melynél jelen esetben nem a császárkori jelentését (perbebocsátkozás, az alperes ellentmondása) kell alapul venni, hanem a formuláris eljárásban használt jelentését, azaz perszerződésenként kell értelmezni. Ennek alapján egyértelmű, hogy itt egy per folytatásáról van szó, tehát a per folytatása a dolózus cselekmény. *Dolus*nak minősül itt az a tény, hogy bár a *stipulatio causája* nem volt megjelölve, és a felperes olyan magatartást tanúsított, amely *dolus*nak minősül, nevezetesen, annak ellenére, hogy nincs *iusta causa*, mégis hivatkozik rá. Az alperes számára biztosított az *exceptio doli* ilyen esetekre. Ami a fragmentum végén szereplő konkrét példát illeti, a hitelező megjelöli a *causát*, ezzel konkrét ügyletté alakítva át az egyébként absztrakt *stipulatiót*. Ezek után nem hitelezett, azaz a *causa* megghiúsult, ha ebben az esetben sor került volna perlésre, akkor járt az *exceptio doli* az alperesnek.

A fragmentum alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a klasszikus római jogban a *stipulatio* körében még akkor sem beszélhetünk a *ius strictum* kizárólagos érvényesüléséről, ha a *clausula doli* nem került felvételre a *stipulatio*ba, mert ilyenkor, ha csak szűk körben is, de lehetőség nyílt az objektív *bona fides* elveinek alkalmazására. A kölcsönös *stipulatio*kkal megtett adásvételi szerződéseknel a *stipulatio* mögötti *conventio* befolyása tehát a klasszikus római jogban valamilyen mértékben mindig érvényesült, és a klasszikus korban éppen az a tendencia érvényesült, hogy erre a befolyásra nagyobb hangsúlyt helyeztek, míg csökkent a *verba sollemnia* autonómiája és joghatásai. A mögöttes *conventio* adott esetben akár orvosolhatta is a *stipulatio*nak a szavak összhangjának hiánya miatti érvénytelenségét (e tekintetben a jogtudósok véleménye sok esetben megoszlott). A formai hiba orvoslása azonban nem *bonae fidei actiót*, hanem csak kifogást eredményezett, ami annak a jele, hogy az abszorpció, bár tartalmilag nem teljes mértékű, formailag messzemenően érvényesült.¹⁵¹

Az abszorpciót illetően a római jogtudósok nézetei megoszlottak. Míg Ulpianus egyértelműen leszögezi, hogy az *exceptio doli* minden esetben biztosított, addig Papinianus és Alfenus véleménye a kölcsönös *stipulatio*ók esetében alkalmazott a *stipulatio* alapján indítható keresetről valamint a *stipulatio* alapján járó *exceptió*ról ettől eltérő. Ahogy a kérdés vitatott a klasszikus kor jogtudósai között, úgy vitatott a modern romanisztika szakirodalmában is. Arangio-Ruiz¹⁵² Talamanca¹⁵³ és Guarino¹⁵⁴ az abszorpció mellett voksolnak. Nem ismeri el az abszorpció létezését Ernst, aki szerint ezekben az esetekben a két kereset alternatív

¹⁵¹ BURDESE: *Manuale di diritto privato romano*, 440.

¹⁵² ARANGIO-RUIZ: *i. m.* 327.

¹⁵³ TALAMANCA: *i. m.* 565.

¹⁵⁴ GUARINO: *i. m.* 837.

konkurenciájáról van szó.¹⁵⁵ Hasonló nézetet képvisel Jakab Éva.¹⁵⁶ A papiruszokkal és az említett fragmentumokkal foglalkozó szerzők nagyobb része nem is észleli a problémát, egy másik része pedig észleli ugyan, de nem foglalkozik vele, így összességében elmondható, hogy az abszorpció jelensége nem egyértelműen tisztázott a modern romanisztika szakirodalmában.

A kérdésben kockázatos bármilyen állásfoglalás, viszont úgy gondolom, hogy a forrásokban kimutatható ellentmondásokat aligha lenne helyes interpolációkritikai alapon feloldani. Sokkal valószínűbbnek tartom azt a megoldást, hogy a kölcsönös *stipulatio*k formájában létrehozott adásvételi szerződés célja a szigorúbb felelősség elérése volt, amely éppen akkor volt elérhető az eladó számára, ha kizárólag az *actio ex stipulatu* állt rendelkezésre, ha tehát az *acti empti* alapján történő alternatív perlési lehetőség kizárt volt. Tekintettel minderre a fenti cél elérése kizárólag az egész adásvételi szerződés kölcsönös *stipulatio*ba foglalása esetén, az abszorpció bizonyos fokú elismerése mellett volt lehetséges.

¹⁵⁵ ERNST: *i. m.* 291.

¹⁵⁶ JAKAB: *Vinum effundere*, 94.; JAKAB: *Risikomanagement*, 173.

6. Összegzés

Az egyiptomi papiruszok jogában nem található meg a római jog konszenzuális adásvétele, az *emptio venditio*, amelynek létrejöttéhez elegendő a felek pusztá megegyezése. Az adásvétel létrehozására Egyiptomban, más ókori jogokhoz hasonlóan, a készvétel körén kívül mindig bizonyos formák alkalmazására volt szükség még a római uralom korában is.

A praetori edictumok és a római jogtudósok által kidolgozott *emptio venditio*, illetve a provinciai gyakorlatban megfigyelhető, adásvétel célját szolgáló megoldások között mutatkozó számos eltérés közül a legfontosabbnak éppen azt tekinthetjük, hogy a római joggal ellentétben a pusztá *consensus* a görög (hellenisztikus) jogok (a továbbiakban: görög jog) által befolyásolt provinciák gyakorlatában, így különösen az egyiptomi joggyakorlatban nem eredményezett jogilag kötelező, kikényszeríthető szerződést. Ennek megfelelően az adásvételi szerződés a görög jog által befolyásolt területeken nem konszenzuálszerződésként jelenik meg, hanem alakszerű, írásbeli szerződésként, ún. litterálaktusként.

A görög adásvételi szerződés, ahogy ezt az egyiptomi provinciális gyakorlat is tükrözi, eredendően készvételről jelent, amelynél a megállapodással egy időben kerül sor az áru és a vételár átadására. Minthogy azonban a készvétel nem mindig felelt meg a gyakorlati igényeknek, kialakult a hitelre vétel (a német szakirodalomban bevett kifejezéssel: *Kreditkauf*), illetve a későbbi időpontban teljesítendő szállítást előírányzó szerződés (*Lieferungskauf*). Ezek a konstrukciók formájuknál fogva peresíthetőek voltak.

A papirologiai források arról tanúskodnak, hogy a vételárfizetési kötelezettséget fiktív kölcsön formájában megkonstruáló, a szakirodalomban először Pringsheim által leírt adásvételi szerződéseknél (συγγραφή δανείου) az eladónak az adásvétel alapján nincs keresete, hanem csak a kölcsön alapján perelhet. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a két szerződéstípus találkozása esetén a kölcsön (Arangio-Ruiz és Talamanca olasz romanisták találó kifejezésével élve) mintegy abszorbeálja az adásvételt. Ennek oka a keresetjogi gondolkodásra vezethető vissza, mely nemcsak a római jogra, de *mutatis mutandis* a görög jogra is jellemző volt. Úgy gondolom, hogy mivel kereset a kölcsön alapján állt csak rendelkezésre, és a hangsúly inkább az alaki, mintsem az anyagi jogon volt, ezért magát az abszorpciót is a keresetjogi gondolkodással összhangban kell értelmezni és nem a modern polgári jogban is ismert értelmezési elv mentén.

Kérdéses, hogy ez az abszorpció a korabeli jogszemlélet szerint is értelmezhető-e, vagy pusztán a modern kutató egy lehetséges értelmezésének tekinthető. A *Codex Iustinianus*ban a C. 4, 49, 1 szám alatt fölvetett *lex* egy igen modern jogelv kimondásáról tanúskodik, nevezetesen arról, hogy a színlelt ügyletek esetében a palástolt ügylet szerint kell megítélni a szerződés mivoltát.

Kérdésként merül fel, hogy a római jogtudósok vajon érzékelték-e (más tényállásoknál, pl. az *emptio venditio* és a *stipulatio* találkozásánál) az abszorpció problémáját. Kutatásaim jelenlegi eredményei alapján erre a kérdésre, figyelemmel különösen az Alf. D. 44, 1, 14 és a Pap. D. 22, 1, 4 pr. forráshelyekre, pozitív válasz adható. Az említett *Digesta*-fragmentumokban megfigyelhető abszorpció, valamint a papirológiai forrásokban megfigyelhető abszorpció egymáshoz igen hasonló jelenségek, amelyeket a keresetjogi gondolkodásra figyelemmel kell értelmezni.

A papiruszok között abszorpcióra találunk példát a ptolemaioszi korból is, ami jóval megelőzte a klasszikus római jogászok korát tehát elvileg az sem elképzelhetetlen, hogy ez szolgált mintaként a római jogtudomány számára, ugyanakkor a római jog is befolyással lehetett az egyiptomi gyakorlatra. Mindazonáltal a párhuzamos jelenségek ellenére kockázatos lenne bármelyik irányban derivációt feltételezni.

A praxisban az absztrakt ügyletek számtalan kiaknázási lehetősége figyelhető meg. A római jogban igen gyakran a *stipulatiót*, görög adásvételi jogban pedig a συγγραφή δανείου-t használták fel arra, hogy halasztott vételárfizetés mellett peresíthető adásvételt hozzanak létre. Ez a két formális absztrakt ügylet nemcsak a peresíthetőséget biztosította, de kauzáltlan jellegénél fogva számos különböző funkciót is szolgált az ókori gazdasági élet szereplői számára.

Melléklet

P. Cair. Zen. I 59001¹⁵⁷ (r.)

¹⁵⁷ © Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens. (HGV Database), forrás: <http://ipap.csad.ox.ac.uk/4DLink4/4DACTION/IPAPwebquery?vPub=P.Cair.Zen.&vVol=1&vNum=59001>

Irodalomjegyzék

- V. ARANGIO-RUIZ: *Istituzioni di diritto romano*, Napoli, 1960¹⁴
- A. BURDESE: *Manuale di diritto privato romano*, Torino, 1993⁴
- R. BAGNALL (ed.): *The Oxford Handbook of Papyrology*, Oxford 2009
- DIÓSDI GY.: *Contract in Roman Law (From the Twelve Tables to the Glossators)*, Bp. 1981
- W. ERNST: *Gattungskauf und Lieferungskauf im römischen Recht*, SZ 114 (1997)
- FÖLDI A.: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, Bp. 1997
- FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Bp. 2001
- FÖLDI A. — HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*, Bp. 2012¹⁷
- B. P. GRENFELL — A. S. HUNT (ed.): *The Oxyrhynchus Papyri, part X*, London 1914
- A. GUARINO: *Diritto privato romano*, Napoli 2001¹²
- HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*, Bp. 1998
- J. HERRMANN: *Papyri als Zeugen hellenistischer Rechtspraxis*, in: Johannes Herrmann: *Kleine Schriften zur Rechtsgeschichte*, München 1990
- E. SECKEL: *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1907⁹
- M. KASER: *Das römische Privatrecht I-II*, München 1971-1975²
- M. KASER — K. HACKL: *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996²
- JAKAB É.: *Bemerkungen zur Vertrauenshaftung im altgriechischen Recht*, in: G. THÜR (Hg.): *Symposion 1993. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte*, Köln—Weimar—Wien 1994
- JAKAB É.: *„Praedicere” und „cavere” beim Marktkauf*, München 1997
- JAKAB É.: *Vinum effundere in Ulp. 18,6,1,3*, SZ 116 (1999)
- JAKAB É.: *Risikomanagement beim Weinkauf*, München 2009
- JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a római birodalomban*, Bp. 2011
- O. LENEL: *Palingenesia iuris civilis, I-II*, Lipsiae 1889
- H. G. LIDDELL—R. SCOTT: *Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*, Oxford 1996²
- D. LIEBS: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht. Zur Geschichte der Scheidung von Schadensersatz und Privatstrafe*, Göttingen 1972
- L. MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreiches*. Leipzig 1891
- F. PRINGSHEIM: *Greek law of sale*, Weimar 1950
- F. PRINGSHEIM: *Id quod actum est*, SZ 78 (1968)

- RITOÓK ZS. (szerk.): *Régi görög hétköznapiak. Szemelvények a görög művelődés forrásaiból*, Bp. 1999
- H.-A. RUPPRECHT: *Untersuchungen zum Darlehen im Recht der graeco-ägyptischen Papyri der Ptolemäerzeit*, München 1967
- H.-A. RUPPRECHT: *Kleine Einführung in die Papyruskunde*, Darmstadt 2005
- PH. SCHEIBELREITER: *Der Kreditkauf im griechischen Recht. Grundlagen und Dokumentation des „fiktiven Darlehens“* (kézirat 2012, hivatkozva a szerző szíves engedélyével)
- SIKLÓSI I.: *A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 43 (2006)
- SIKLÓSI I.: *Adalékok a jogügylet, valamint a szerződés fogalmához*, Állam- és Jogtudomány 2008/1.
- SIKLÓSI I.: *Észrevételek a szerződés részleges érvénytelenségének problémájához a római jogi források tükrében, kitekintéssel egyes modern jogrendszerre*, Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae 44 (2007)
- P. STEIN: *A római jog Európa történetében*, Bp. 2005
- JEAN A. STRAUS: *L'achat et la vente des esclaves dans l'Égypte romaine. Contribution papyrologique à l'étude de l'esclavage dans une province orientale de l'Empire romain*, München—Leipzig 2004
- M. TALAMANCA: *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1990
- G. THÜR: *Fictitious loans and novatio: IG VII 3172, UPZ II 190, and C. Pap. Jud. I 24 reconsidered*, in: Proceedings of the Twenty-Fifth International Congress of Papyrology, Ann Arbor 2007. American Studies in Papyrology, Ann Arbor 2010
- G. WESENER: *Nichtediktale Einreden*, SZ 112 (1995)
- H.-J. WOLFF: *Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens in der Zeit der Ptolemäer und des Prinzipats, I*, München 2002
- H.-J. WOLFF: *Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens in der Zeit der Ptolemäer und des Prinzipats, II*, München 1978
- R. ZIMMERMANN: *The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition*, Oxford 1996³